

ПОСІБНИК ЕНРАС ІЗ СУДОВОГО РОЗГЛЯДУ СПРАВ ЩОДО САМОБОРОНИ В КОНТЕКСТІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА ЩОДО ЖІНОК

Підготовлено та видано Європейським центром захисту прав людини (ЕНРАС), Мідлсекський університет, Лондон, грудень 2021 року

Фінансується
Європейським Союзом

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

EAST • WEST
MANAGEMENT
INSTITUTE

Цей документ було створено за фінансової підтримки Європейського Союзу. Зміст цього документа є виключною відповідальністю EHRAC та за жодних обставин не може вважатися таким, що відображає позицію Європейського Союзу.

Цей Посібник видано завдяки щедрій підтримці американського народу через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID). Інформація, що міститься у цьому Посібнику, є виключною відповідальністю EHRAC і не обов'язково відображає погляди Інституту менеджменту Іст-Вест, USAID чи Уряду США.

Зміст

Вступ	5
Термінологія та сфера застосування	6
1. Реакція кримінального правосуддя на самооборону жінок в контексті домашнього насильства: сучасні перешкоди на шляху до правосуддя	7
1.1. Законодавчі перешкоди. Негативний вплив ґендерно-нейтрального законодавства на самооборону	8
1.1.1 Визначення самооборони, створене чоловіками	8
1.1.2 Відсутність криміналізації домашнього насильства	10
1.1.3 Реакція систем кримінального правосуддя: передова практика	10
1.1.4 Історія жорстокого поводження як пом'якшуючий чинник – питання судового розсуду	12
1.1.5 Законодавчі перешкоди: висновок	12
1.2. Проблеми доказової бази: неспроможність жінок надати «найкращі докази»	13
1.3. Реакція систем кримінального правосуддя: передова практика	14
2. Відповідні міжнародні стандарти і принципи	17
2.1. Зобов'язання щодо викриття та подолання стереотипів	19
Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW)	19
Європейський суд з прав людини	20
2.2. Вимога впровадження ґендерної перспективи у реакцію на домашнє насильство та самооборону в умовах домашнього насильства	21
2.2.1. Принципи ґендерної перспективи	21
2.2.2. Жінки, які вбивають у відповідь на жорстоке поводження, як жертви домашнього насильства	22
2.2.3. Жінки, які вбивають у відповідь на жорстоке поводження, як обвинувачені	24
2.3. Інтерпретація елементів самооборони в умовах домашнього насильства щодо жінок	27
2.3.1 Існування незаконної агресії	27

2.3.2. Неминучість загрози та існування насильства	27
2.3.3 Розумність і співрозмірність засобів, що використовуються жінками для відбиття нападів	28
2.4. Стандарти збору та оцінки доказів у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок	31
2.4.1. Гендерно-чутливе ведення справи та гендерно-чутлива взаємодія	31
2.4.2. Органи влади повинні бути проактивними у зборі доказів та вивченні обсягу потенційних доказів	33
2.4.3. Заборона вимоги підтверджувальних доказів для жертв домашнього насильства	34
2.4.4. Важливість експертних доказів	37
2.5. Важливість ефективної та гендерно-чутливої юридичної допомоги у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок	38
2.6. Історія домашнього насильства як пом'якшуюча обставина у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок	39

Висновки і корисні джерела	40
Висновки	41
Корисні джерела	42
Визначні справи	44

Вступ

Гендерне насильство щодо жінок лишається широко розповсюдженим у всіх країнах та характеризується високим рівнем безкарності. Спеціальний доповідач з катувань підкреслив, що «домашнє насильство не є ані виключним випадком, ані питанням меншої важливості, а фактично є одним із основних джерел приниження, насильства і смерті у всьому світі; приблизно співмірне з усіма вбивствами та зловживаннями, викликаними збройними конфліктами». ¹

Хоча чоловіки також можуть бути жертвами домашнього насильства, домашнє насильство непропорційно більше завдає шкоди жінкам, що визнано міжнародним співтовариством. ² Згідно зі статистикою ООН, кожна третя жінка в якийсь момент свого життя зазнає фізичного та/або сексуального насильства з боку сексуального партнера. ³ Глобальне дослідження Управління ООН з наркотиків та злочинності стосовно вбивств (2019 р) дійшло висновку, що «[загалом] 87 000 жінок були навмисно вбиті в 2017 році. Більше половини (50 000) було вбито інтимними партнерами або іншими членами сім'ї, що означає, що 137 жінок у світі щодня були жертвами вбивств членами власної сім'ї». ⁴ Більше третини цих жінок (30 000) було вбито нинішніми чи колишніми партнерами. ⁵

Дані також свідчать про те, що більшість жінок, які вбивають своїх сексуальних партнерів, насправді захищають своє життя та/або життя своїх дітей від нападу в контексті домашнього насильства. ⁶ Проте, незважаючи на існування юридичних засобів захисту, багато жінок, які намагаються захистити себе від неминучої шкоди або навіть смерті, стикаються з перешкодами у доступі до правосуддя і в результаті виявляються засудженими та ув'язненими за вбивство або інші насильницькі злочини проти життя. ⁷

Цей Посібник має на меті допомогти практикуючим юристам, які мають певний досвід ведення судових справ з цих питань або участі у розгляді справ на міжнародному рівні. У ньому визначено основні перешкоди для правосуддя в цих справах та викладено міжнародні стандарти, які допоможуть практикуючим юристам оскаржити та подолати ці перешкоди, наскільки це можливо в існуючих правових межах. Питання самооборони є складним і багатограним. Основну увагу в цьому Посібнику приділено реакції системи кримінального правосуддя на дії жінок, які застосовують смертоносну оборонну силу в контексті домашнього насильства (див. нижче розділ «Термінологія та сфера застосування»). Документ не претендує на вичерпний аналіз цього питання.

1 ГА ООН, «Актуальність заборони катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поведінки та покарання в контексті домашнього насильства», А/74/148, параграф 3.

2 Там же, п. 60; Конвенція Ради Європи про запобігання та припинення насильства щодо жінок та насильства в сім'ї (Стамбульська конвенція) (прийнята 11 травня 2011 року, набула чинності 1 серпня 2014 року) CETS № 210, преамбула.

3 ВООЗ, «Спустошливо поширене явище: 1 з 3 жінок у всьому світі зазнає насильства» (ВООЗ, 09 березня 2021 р.) < <https://www.who.int/news/item/09-03-2021-devastatingly-pervasive-1-in-3-women-globally-experience-violence> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р.; UN DESA Statist- Відділ статистики ДЕСП ООН, «Насильство щодо жінок і дівчат».

4 UNODC, «Глобальне дослідження вбивств» (2019) < https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet_5.pdf > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р., ст. 10.

5 Там же.

6 Penal Reform International, «Жінки, які вбивають у відповідь на домашнє насильство» (Penal Reform International, 2016) < https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2016/04/Women_who_kill_in_response_to_domestic_violence_Full_report.pdf > дата перегляду 29 жовтня 2021р., ст. 4. Для Росії див. Жукова, Крюков та ін, «Я тебе зараз, сука, вбиватиму». Більшість жінок, засуджених за вбивство, захищалися від домашнього насильства» (Медіазона, 25 листопада 2019 р.) < <https://zona.media/article/2019/11/25/women-105> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р.; для Північної та Південної Америки див. Комітет експертів механізму подальшої діяльності Конвенції Белен-ду-Пара (Комітет експертів MESECVI), «Загальна рекомендація N. 1 Комітету експертів MESECVI з самооборони та гендерного насильства відповідно до статті 2 Конвенції Белен-ду-Пара» (2018) < <https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/MESECVI-CEVI-doc.249-EN.pdf> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р.; для Великої Британії див. «Centre for Women's Justice «Жінки, які вбивають: як держава криміналізує жінок, яких ми могли б поховати» (Centre for Women's Justice, 2021) < https://static1.squarespace.com/static/5aa98420f2e6b1ba0c874e42/t/602a9a87e96acc025de5de67/1613404821139/CWJ_WomenWhoKill_Rpt_WEB-3+small.pdf > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р та Prison Reform Trust, «Є причина, через яку ми в біді: Домашнє насильство як чинник, що сприяє правопорушенням серед жінок» (Prison Reform Trust, 2017) < https://www.advancecharity.org.uk/wp-content/uploads/2020/04/Domestic_abuse_report_final_lo.pdf > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.

7 Там же.

Посібник складається з двох розділів. Розділ 1 визначає основні перешкоди для доступу жінок до правосуддя у випадках самооборони в контексті домашнього насильства. Розділ 2 узагальнює основні регіональні та міжнародні стандарти, що стосуються таких випадків. Для додаткової інформації про судовий розгляд справ щодо самооборони в контексті домашнього насильства див. розділ «Корисні джерела» та список визначних справ з цього питання наприкінці Посібника.

Стосовно аспектів, які не охоплені цим Посібником, можуть бути корисними наступні матеріали: Посібник Європейського центру захисту прав людини (EHRAC) щодо ведення судових справ про насильство щодо жінок: Домашнє та сексуальне насильство,⁸ а також Посібник EHRAC із застосування Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW) та Спеціального доповідача з питань насильства щодо жінок.⁹

Цей Посібник написано Джессікою Гаврон (юридична директорка EHRAC) та Дар'яною Грязною (юридична консультантка EHRAC). Його було підготовлено за ініціативою круглого столу експертів, організованого EHRAC, з питань судового розгляду справ щодо самозахисту в контексті домашнього насильства, в якому брали участь юристи з Вірменії, Азербайджану, Грузії, Росії та України.¹⁰ Ми б хотіли подякувати Марі Давтян, Тамар Деканозідзе, Ользі Карачевій, а також Центру правосуддя для жінок (Centre for Women's Justice), Лондон, зокрема Кеті Свейн Уільямс, за цінні коментарі.

Термінологія та сфера застосування

Домашнє насильство – всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в сім'ї або побуті або між колишнім або теперішнім подружжям або партнерами, незалежно від того, чи проживає злочинець разом із жертвою.¹¹

Хоча цей Посібник насамперед зосереджується на ситуаціях, коли жінки вбивають своїх інтимних партнерів-чоловіків з метою самооборони, більшість інформації також може бути застосована до ситуацій сімейного насильства між родичами або будь-якими іншими членами сім'ї, у стосунках ЛБГТ+ осіб та несмертельного насильства в таких контекстах. Однак важливо зазначити, що кожна ситуація є унікальною, і деякі бар'єри на шляху до правосуддя можуть бути специфічними для конкретної країни або посилюватись міжсекторальними формами дискримінації.¹²

Жертва/підсудна – у Посібнику використовується термін «жертва», коли мова йде про жінок, які зазнали домашнього насильства, і термін «підсудна», коли мова йде про участь жінки в кримінальному процесі в якості правопорушниці. Термін «вціліла» не використовується, оскільки це юридичний посібник, що розглядає положення жінки в системі кримінального правосуддя.

8 EHRAC, «Посібник EHRAC щодо ведення судових справ про насильство щодо жінок: Домашнє та сексуальне насильство» (ECCB, грудень 2020 р.) < <https://ehrac.org.uk/wp-content/uploads/2021/09/EHRAC-Guide-to-Litigating-Cases-of-Violence-Against-Women-ENG.pdf> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р. EHRAC, «Посібник EHRAC щодо судового розгляду справ про насильство щодо жінок: Побутове та сексуальне насильство» (EHRAC, грудень 2020 р.) < <https://ehrac.org.uk/wp-content/uploads/2021/09/EHRAC-Guide-to-Litigating-Cases-of-Violence-Against-Women-ENG.pdf> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.

9 EHRAC, «Посібник із застосування Комітету ООН про ліквідацію дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW) та Спеціального доповідача з питань насильства щодо жінок» (EHRAC, серпень 2018 р.) < https://ehrac.org.uk/en_gb/resources/using-the-un-cedaw-committee-and-special-rapporteur-on-violence-against-women/ > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р.

10 EHRAC, «EHRAC проводить перший круглий стіл експертів з питань судових проваджень щодо самозахисту в контексті домашнього насильства» (EHRAC, 30 листопада 2020 р.) < https://ehrac.org.uk/en_gb/ehrac-convenes-first-virtual-expert-roundtable-on-litigating-self-defence-in-the-context-of-domestic-violence > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р.

11 Стамбульська конвенція (виноски 2), стаття 3(b).

12 CEDAW, «Загальна рекомендація №35» (2017р.), пункт 12.

1. РЕАКЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОСУДДЯ НА САМОБОРОНУ ЖІНОК В КОНТЕКСТІ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: СУЧАСНІ ПЕРЕШКОДИ НА ШЛЯХУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Основні перешкоди для правосуддя, зазначені нижче, базуються на оцінці ЕНРАС цільових країн,¹³ які, будучи раніше частиною Радянського Союзу, мають схожі визначення самооборони, а також схожі системи кримінального правосуддя. Багато з цих перешкод є актуальними не тільки для цих країн, але й на глобальному рівні.¹⁴

У розділі 1.1 нижче описані структурні проблеми, створювані ґендерно-нейтральним законодавством про самооборону;

У розділі 1.2 висвітлюються проблеми доказової бази при розслідуванні та судовому переслідуванні самооборони в контексті домашнього насильства, які ілюструють як система кримінального правосуддя не виправдовує очікувань жінок;

У розділі 1.3 визначені ґендерні стереотипи, які є основною перешкодою для доступу жінок до правосуддя.

1.1. Законодавчі перешкоди. Негативний вплив ґендерно-нейтрального законодавства на самооборону

Існує два способи, за допомогою яких законодавча база може ставити жінок у невідгідне становище або дискримінувати їх. Перший - через явно дискримінаційні правові положення. Другий – за допомогою ґендерно-нейтральних положень, які не враховують соціальне та економічне становище жінок у суспільстві та порівняно з чоловіками, а також прогалини в законодавстві щодо питань, які диспропорційно стосуються жінок.¹⁵ Ґендерно-нейтральні законодавчі заходи захисту від кримінальних звинувачень, включаючи самооборону, є проблематичними в контексті домашнього насильства, оскільки вони не відображають реальність та наслідки тривалого цілеспрямованого насильства і ускладнюють для жінок можливість домогтися справедливості.

Зазвичай існує дві форми захисту від звинувачення у вбивстві: повний захист (наприклад, самооборона) і частковий захист (наприклад, зменшення відповідальності, надмірна самооборона, втрата контролю або провокація, які не повністю знімають провину з обвинуваченої, але можуть призвести до звинувачення в менш тяжкому злочині – наприклад, ненавмисному вбивстві). Вони відрізняються від пом'якшення покарання після винесення вироку, коли докази домашнього насильства можуть привести до пом'якшення покарання.

У більшості юрисдикцій, у тому числі в країнах цільового регіону ЕНРАС, історія насильства не є ані самостійним засобом захисту, ані офіційно визнаною пом'якшувальною обставиною, і фактично часто не згадується або не розглядається як відповідний доказ у процесі судового розгляду. Часто не вдається ідентифікувати особу, яка вчинила домашнє насильство, як основного агресора. Таким чином, жінки обмежені умовами або інтерпретацією існуючих загальних правових норм для захисту в суді.

Нижче наведено основні недоліки ґендерно-нейтрального законодавства.

1.1.1 Визначення самооборони, створене чоловіками

Більшість існуючих юридичних визначень самооборони ґрунтуються на безпосередності загрози заподіяння шкоди і співмірності відповідних дій, що не дозволяє охопити специфічну динаміку

¹³ Вірменія, Азербайджан, Грузія, Росія, Україна.

¹⁴ Наприклад, див виноску 6.

¹⁵ Доктор Шазія Чодрі, «Доступ жінок до правосуддя: посібник для практикуючих юристів» (СоЕ, жовтень 2018) < <https://rm.coe.int/factsheet-womens-access-to-justice/16808ff44e> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р., ст. 5.

контексту домашнього насильства.¹⁶ Таке законодавство в тому вигляді, у якому воно розроблене і застосовується, ігнорує реальну наявність зазначеного контексту, наприклад:

- що захисна реакція може бути викликана тривалим періодом зловживання, а не лише одиночною атакою;¹⁷
- що останнім тригером для жінок, які зазнали насильства, може бути ситуація насильства, яка не обов'язково є небезпечною для життя або яка має серйозний характер;¹⁸
- що жінка може не відразу відреагувати під час нападу через нерівність сил, але може відповісти пізніше, а, отже, не «під гарячу руку». ¹⁹ Якщо між початковим нападом і відповіддю жінки проходить деякий час, суди зазвичай трактують дії відповідача як мотивовану помсту, а не самооборону.²⁰ Право на самооборону тлумачиться обмежувально – як таке, що застосовується тільки до негайного відбиття нападу.

Таким чином, закон про самооборону встановлює нереалістичний поріг для його застосування у випадках, коли жінка захищається від партнера, який її ображає. Історично склалося так, що законодавство було розроблено і задумано для «розумної людини» в контексті насильства чоловіка над чоловіком і тому не дозволяє визнати, що:

- жертви домашнього насильства є особливо вразливими,²¹ і домашнє насильство має серйозний вплив на психічний стан жертв;²²
- існує дисбаланс фізичної сили між чоловіками і жінками;
- гендерна соціалізація не озброює жінок інструментами для «розумного» (відповідно до створеного чоловіками закону про самооборону) реагування на напади, тобто більшість жінок не навчені реагувати на фізичні погрози і застосовувати зброю;²³
- домашнє насильство диспропорційно великою мірою зачіпає жінок;²⁴
- жертв домашнього насильства занадто часто підводить система кримінального правосуддя, яка не використовує захисні заходи у випадках, що стосуються жінок і дівчат,²⁵ тому вони вважають, що захисту або безпеки від жорстокого поводження не існує; і
- хоча домашнє насильство часто є причиною правопорушень з боку жінок,²⁶ історія домашнього насильства часто не визнається як така, що має відношення до кримінального обвинувачення.²⁷

16 Penal Reform International (виноска 6), ст. 5.

17 Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 4; Penal Reform International (виноска 6), стр. 5.

18 Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 5.

19 Penal Reform International (виноска 6), ст. 4.

20 Дар'яна Грязнова, «Право жертв домашнього насильства на необхідну оборону: стереотипи і предрасудки в рішеннях російських судів» (Право жертв домашнього насильства на самооборону: Стереотипи і забобони в рішеннях російських судів» (EHRAC, 6 жовтня 2020 р.) < https://ehrac.org.uk/en_gb/resources/the-right-of-victims-of-domestic-violence-to-self-defence-stereotypes-and-prejudices-in-the-decisions-of-russian-courts/ > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р., ст. 6.

21 Talpis проти Італії, заява № 41237/14 (ЄСПЛ, 2 березня 2017 р.), п. 99; Т.М. та К. М. проти Республіки Молдова, заява № 26608/11 (ЄСПЛ, 28 січня 2014 р.), п. 46.

22 ВООЗ, «Розуміння та вирішення проблеми насильства щодо жінок» (ВООЗ, 2012р.) < https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/77431/WHO_RHR_12.43_eng.pdf?sequence=1 > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р., ст. 5.

23 Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 7.

24 Див виноску 2.

25 Наприклад, Centre for Women's Justice, «Центр правосуддя для жінок подає супер-скаргу: поліція не використовує захисні заходи у випадках, пов'язаних з насильством проти жінок і дівчат» (Центр правосуддя для жінок, 20 березня 2019 р.) < <https://www.centreforwomensjustice.org.uk/news/2019/3/20/cwj-launch-super-complaint-police-failure-to-use-protective-measures-in-cases-involving-violence-against-women-and-girls> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р.; Human Rights Watch, «Я можу вбити тебе, і ніхто мене не зупинить»: Слабка державна відповідь на домашнє насильство в Росії» (Human Rights Watch, 2018) < https://www.hrw.org/sites/default/files/report_pdf/russia1018_web3.pdf > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.

26 Див виноску 6.

27 Наприклад, Грязнова (виноска 20), ст. 5.

Отже, гендерно-нейтральний закон про самооборону не дозволяє інакше розглядати жінок, чії ситуації самооборони значно відрізняються від чоловічих.

1.1.2. Відсутність криміналізації домашнього насильства

Інша проблема полягає в тому, що не всі юрисдикції криміналізують усі форми домашнього насильства – наприклад, несмертельне удушення, асфікцію, примусову і контролюючу поведінку.²⁸ Отже, оскільки одним з елементів самооборони є наявність незаконної агресії, в деяких юрисдикціях важко визнати право на самооборону проти таких форм насильства, які безпосередньо не криміналізовані та часто не розглядаються як проблематичні.

Відсутність криміналізації поведінки, характерної для домашнього насильства, створює додаткові проблеми, оскільки немає судимості або фактичного визнання такої поведінки, щоб підтримати позицію захисту щодо історії насильства. Широко визнано, що про більшість випадків домашнього насильства не повідомляють.²⁹ Отже, довести факт такого насильства складно вже від початку.³⁰

1.1.3. Реакція систем кримінального правосуддя: передова практика

У наведеному нижче аналізі передової практики, який ґрунтується на мультиюрисдикційному дослідженні (щодо Австралії, Бразилії, Гонконгу, Індії, Японії, Мексики, Польщі, Іспанії та США), проведеному організацією Penal Reform International³¹, що спирається на ще не опубліковану доповідь Центру правосуддя для жінок (Centre for Women's Justice, розташованого в Лондоні), узагальнено закони про самооборону Австралії, Канади, Англії та Уельсу, Нової Зеландії та Росії.³²

Хоча в усьому світі існує розуміння зв'язку між віктимізацією жінок і їх правопорушеннями (зокрема, «синдром побитої жінки» був визнаний ще в 1979 році, див. нижче розділ 2.2.3), лише деякі юрисдикції впровадили більш гендерно-чутливі підходи до жінок-правопорушниць, які вчиняють насильницькі злочини проти своїх кривдників.

Наприклад, у США:

- Обвинувачені можуть посилатися на свідчення експертів, щоб допомогти присяжним зрозуміти поведінкові моделі поведінки жінок, які зазнали насильства, і те, як це насильство може вплинути на дії та поведінку обвинуваченої.³³
- У Нью-Джерсі закон однозначно вважає, що історія жорстокого поводження має значення для обґрунтування захисту від примусу. Однак примус - це частковий захист, який може зменшити звинувачення у вбивстві до звинувачення в ненавмисному вбивстві.³⁴
- Флорида кодифікує «синдром побитої жінки» як окремий спосіб захисту в кримінальному обвинуваченні.³⁵

28 Зокрема, Азербайджан і Росія не ратифікували Стамбульську конвенцію. У російській правовій системі немає ні окремого закону про насильство щодо жінок або домашнє насильство, ні визначень насильства щодо жінок або домашнього насильства в законодавстві.

29 ООН Жінки, «Факти і цифри: припинення насильства по відношенню до жінок» < <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures#notes> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.; див також Т.М та С.М проти Республіки Молдова, заява № 26608/11 (ЄСПЛ, 28 січня 2014р.), п. 60.

30 Centre for Women's Justice, «Жінки, що вбивають» (виноска 6), ст. 122.

31 Penal Reform International (виноска 6).

32 Centre for Women's Justice (готується до видання в 2022 р.) «Як держава криміналізує жертв насильства по відношенню до жінок та дівчат (тимчасова назва).

33 Penal Reform International (виноска 6), ст. 5.

34 Там же.

35 Там же.

- У законодавстві штату Каліфорнія є приклади, коли історичні злочини були переоцінені, тому що докази побиття інтимного партнера призвели б до того, що обвинувачений був би звинувачений у менш тяжкому злочині.³⁶
- У кожному зі штатів існує широкий спектр досліджень з психології «синдрому побитої жінки» і жінок, які зазнали побиття. У судовому контексті широко обговорюється справа Шиен (Sheehan) (Нью-Йорк).³⁷

В Австралії була проведена значна реформа законодавства у відповідь на уявлення про те, що «традиційні» способи захисту від насильницьких злочинів, як правило, діють на користь чоловіків і на шкоду жінкам, які страждають від «синдрому побитої жінки» і поступової реакції на насильство (більш детально див. розділ 2.2.3 нижче).³⁸ У кожному австралійському штаті та території є своя незалежна комісія з реформи законодавства, а також існує Федеральна австралійська комісія з реформи законодавства. Багато з цих комісій з реформи законодавства написали звіти про те, як відповідна система кримінального правосуддя реагує на жінок-правопорушниць, які постраждали від насильства, і в багатьох випадках ці звіти призводили до законодавчих реформ.³⁹

Наприклад:

- У Квінсленді було введено спеціальний частковий захист від звинувачення у вбивстві: «вбивство заради самозбереження в контексті образливих відносин».⁴⁰
- У штаті Вікторія прийнято законодавство, яке дозволяє вводити «докази, обумовлені соціальним контекстом», що дозволяє надавати докази щодо характеру та динаміки домашнього насильства.⁴¹ Крім того, законодавчі реформи 2014 року ввели більш прості тести на самооборону і нові вказівки присяжним щодо насильства в сім'ї.⁴²
- У Західній Австралії обов'язковий довічний термін за вбивство скасовано, а за ненавмисне вбивство, вчинене жертвами насильства, призначається покарання, не пов'язане з позбавленням волі.⁴³ Крім того, в Західній Австралії, якщо в контексті ненавмисного вбивства була встановлена провокація, ухвалюється вирок, не пов'язаний з позбавленням волі.⁴⁴
- У Новому Південному Уельсі прецедентне право свідчить про те, що історія насильства в минулому, включаючи «синдром побитої жінки», на практиці враховувалася при ухваленні вироку, що призводило до ухвалення вироків з невеликим строком позбавлення волі або вироків, не пов'язаних з позбавленням волі.⁴⁵

Однак, імплементація законодавства та керівних принципів ухвалення вироків також мають основоположне значення в таких справах. Наприклад, хоча російське законодавство про самооборону не забороняє судам брати до уваги історію і контекст домашнього насильства,⁴⁶ у справах, де такі докази надаються, вони зазвичай ігноруються,⁴⁷ і виправдувальні вирокі є скоріш винятком у російській системі правосуддя, що має обвинувальний ухил у цій категорії

³⁶ Там же.

³⁷ Там же, ст. 19. Ден Білефскі, «Дружина, яка зробила 11 пострілів, визнана невинною у вбивстві» (Нью-Йорк Таймс, 6 жовтня 2011 р.) < <https://www.nytimes.com/2011/10/07/nyregion/barbara-sheehan-who-killed-husband-is-found-not-guilty-of-murder.html> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.

³⁸ Penal Reform International (виноска 6), ст 9.

³⁹ Там же, ст. 18.

⁴⁰ Там же, ст. 5.

⁴¹ Там же, ст. 5.

⁴² Там же, ст. 10.

⁴³ Там же, ст. 7.

⁴⁴ Там же, ст. 7.

⁴⁵ Там же, ст. 7.

⁴⁶ Грязнова (виноска 20), зі ст. 2.

⁴⁷ Там же, ст. 5.

справ, навіть у найжахливіших випадках домашнього насильства.⁴⁸ Як показано в розділах 1.2 і 1.3 нижче, проблеми подання доказів і стереотипи в системі правосуддя діють проти жінок, навіть за наявності прогресивних законодавчих положень.

Отже, незважаючи на ці відносно позитивні приклади, у звіті Penal Reform International 2016 року «Жінки, які вбивають у відповідь на домашнє насильство» зроблено висновок, що «[в] багатьох юрисдикціях існуючі засоби захисту виявилися погано пристосованими до ситуації жінки, яка страждає від «синдрому побитої жінки» або поступової реакції на насильство».⁴⁹

1.1.4. Історія жорстокого поводження як пом'якшуючий чинник – питання судового розсуду

У більшості юрисдикцій, у тому числі в країнах цільового регіону EHRAC, немає спеціальних законодавчих положень, що дозволяють розглядати історію жорстокого поводження як пом'якшувальну обставину, не кажучи вже про те, щоб розглядати її як чинник, що має відношення до захисту по суті справи. Оскільки питання про пом'якшення покарання повинно ставитися в межах існуючого кримінального законодавства, ступінь уваги до історії жорстокого поводження як пом'якшувального чинника в різних юрисдикціях істотно різниться.⁵⁰ Більше того, вага, яка надається історії насильства, значною мірою залишається на розсуд конкретного судді, на якого можуть впливати гендерні стереотипи (див. розділ 1.3).

1.1.5. Законодавчі перешкоди: висновок

В цілому, законодавство про самооборону є обмежувальним, а застосування цього законодавства – ще більш обмежувальним. Жертви домашнього насильства зазвичай не підпадають під загальноприйняті вимоги самооборони. Такі питання, як неминучість заподіяння шкоди і співмірність самооборони в традиційному розумінні та застосуванні створюють перешкоди для правосуддя щодо жінок, які заподіяли шкоду в подібних обставинах.

В результаті, на даний час кримінальне законодавство побудовано, інтерпретується і застосовується таким чином, що жінки в цій ситуації часто засуджуються за навмисне вбивство, в результаті чого «жінки [жертви домашнього насильства], які вбивають своїх партнерів, як правило, відбувають більш тривалі терміни ув'язнення, ніж чоловіки, які здійснюють крайню і смертельну форму домашнього насильства», і які, навпаки, зазвичай засуджуються за ненавмисне вбивство (вважається, що вони діяли без умислу).⁵¹

Стамбульська конвенція і Комітет CEDAW підкреслюють, що формальна рівність, така як гендерно-нейтральне законодавство про самооборону, є недостатньою, і необхідно розробити підхід, заснований на рівності по суті.⁵² На думку Комітету CEDAW, «суто формально правовий або програмний підхід є недостатнім для досягнення фактичної рівності жінок з чоловіками, яку Комітет трактує як рівність по суті».⁵³

48 Там же, ст. 21.

49 Penal Reform International (виноска 6), ст. 5.

50 Там же, ст. 5.

51 Елізабет Дюбан (Elisabeth Duban), Др. Івана Радачіч (Dr Ivana Radačić) та ін., «Навчальний посібник для суддів і прокурорів щодо забезпечення доступу жінок до правосуддя» (РЄ, вересень 2017), < <https://rm.coe.int/training-manual-women-access-to-justice/16808d78c5> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р, ст. 92.

52 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), пункти 6, 22; Стамбульська конвенція (виноска 2), стаття 1 (1) (b).

53 CEDAW, «Загальна рекомендація № 28» (2010р.), пункт 8.

1.2. Проблеми доказової бази: неспроможність жінок надати «найкращі докази»

Серед поширених труднощів доказової бази, що являють собою перешкоди для правосуддя, є наступні:

- i. Відсутність гендерно-чутливих процедур у правовій системі.⁵⁴ Хоча Комітет CEDAW закликає держави забезпечити розгляд справ фахівцями системи правосуддя з урахуванням гендерних аспектів⁵⁵, щоб зрозуміти рівень болю і страждань, яких зазнають жінки,⁵⁶ органи влади і навіть адвокати часто неспроможні встановити з ними довірчі відносини, щоб дати можливість розповісти інформацію, а також повністю дослідити історію й контекст того, що трапилось. Це одна з причин того, що жінки часто розкривають фактів насильства пізно, а деякі навіть лише після того, як їх засудили.⁵⁷
- ii. Уявлення про те, що насильство з боку інтимного партнера - це приватна/сімейна/несерйозна справа та/або серія окремих інцидентів. Тому органи влади неспроможні зрозуміти або зібрати докази для встановлення історії насильства. Однак жінка, яка застосовує реактивне насильство у відповідь на домашнє насильство, не перестає бути жертвою домашнього насильства (див. розділ 2.2.2). Крім того, самі жінки-жертви часто або не думають порушувати питання про свою історію насильства, або навмисно не розповідають про свою віктимізацію, наприклад, через почуття провини за скоєне і «небажання негативно відгукуватися про чоловіків, яких вони «любили»⁵⁸ або через вплив на них культурних і релігійних обмежень.⁵⁹ Тому органам влади часто не вдається визначити основного або переважного агресора.⁶⁰
- iii. Відсутність розуміння характерної поведінки жертв домашнього насильства, в тому числі того, що жертви насильства з боку сексуального партнера можуть бути не налаштованими на взаємодію з різних причин⁶¹ або не розповідати про історію насильства, тому що їм важко ідентифікувати поведінку гвалтівника як образливу,⁶² або можуть бути надто вразливими через культурні або релігійні обмеження,⁶³ або - у випадку жінок-мігрантів - через страх перед імміграційними службами.⁶⁴
- iv. Обґрунтування стороною обвинувачення і судами оцінки ступеня небезпеки нападу на жінку фактичними наслідками цього нападу, а не сприйняттям жертвою/підсудною ступеня шкоди в той момент і потенційної шкоди, яку було попереджено захисними діями. У багатьох випадках, коли судово-медична експертиза встановлює, що заподіяна жінці шкода не є тяжкою, суд доходить висновку, що напад не був небезпечним для її життя, і, отже, відмовляє жінці у праві на самооборону з використанням усіх засобів.⁶⁵

54 Чодрі (виноска 15), ст. 6.

55 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), пункт 15 (с).

56 CEDAW, «Загальна рекомендація № 35» (2017р.), пункт 17.

57 Centre for Women's Justice, «Жінки, що вбивають» (Centre for Women's Justice, 2021 р.) < https://static1.squarespace.com/static/5aa98420f2e6b1ba0c874e42/t/60280e0c38834d367d927c76/1613237775302/CWJ_WomenWhoKill_Summary_WEB.pdf > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р., ст. 6.

58 Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, що вбивають» (виноска 6), ст. 9.

59 Там же, ст. 121.

60 УНП ООН (UNODC), «Посібник з ефективних заходів судового переслідування у відповідь на насильство щодо жінок і дівчат» (UNODC, 2014 р.), < https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Handbook_on_effective_prosecution_responses_to_violence_against_women_and_girls.pdf > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р., ст. 85.

61 Там же, ст. 62.

62 Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, що вбивають» (виноска 6), Додаток 2, ст. 122.

63 Там же, Додаток 2, ст. 121.

64 Prison Reform Trust, «Все ще немає виходу: жінки-іноземки та жінки-жертви торгівлі людьми у системі кримінального правосуддя» (Prison Reform Trust, 2018р.) < http://www.prisonreformtrust.org.uk/wp-content/uploads/old_files/Documents/Still%20No%20Way%20Out%20full%20report.pdf > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р., ст. 6.

65 Грязнова, (виноска 20), ст. 11.

Однак сама природа права на самооборону полягає в захисті від шкоди – «жертві не потрібно було чекати, поки відбудеться фактичне насильство».⁶⁶

- v. Відсутність реєстрації повідомлень про домашнє насильство або судового переслідування за нього, включаючи мінімізацію опису жорстокого поведження, якого зазнала жінка, в поліцейському протоколі, що призводить до рішення про відсутність ознак злочину.
- vi. Вимога додаткових доказів, що підтверджують факт насильства з боку інтимного партнера.
- vii. Ненадання жінкам психологічної підтримки, щоб допомогти жертвам розповісти про пережите насильство.
- viii. Недоцільно вузькі судово-психологічні та психіатричні експертизи, які зосереджуються на тому, чи могла жінка контролювати себе, чи має вона будь-які психічні розлади і чи потребує примусових медичних заходів, що не включають і не проводять оцінку впливу насильства з боку інтимного партнера на жертву і наслідків такого насильства. Зокрема, такі експертизи часто використовуються для оцінки та підризу довіри до жертви домашнього або сексуального насильства⁶⁷ (див. Розділ 2.4.4, що стосується використання доказів експертів).
- ix. Відсутність адекватного або взагалі будь-якого усного перекладу для жінок, які зіткнулися з мовним бар'єром у судовому процесі, включаючи доступ до кваліфікованих перекладачів-жінок.⁶⁸

В результаті цих доказових перешкод про факти насильства занадто часто не повідомляється, вони не реєструються належним чином, і не вживається жодних заходів, щоб це виправити. Тому такі факти належним чином не документуються, не згадуються і не розуміються (в деяких випадках) обвинуваченою, її адвокатом або судовими органами, що сприяє прийняттю рішень про те, що самооборона не була ні виправданою, ні пропорційною.

Всю систему правосуддя можна розглядати як ланцюг або ряд взаємопов'язаних етапів.⁶⁹ Тому «здатність жінки просуватися по ланцюжку правосуддя залежить від того, чи зустрічає вона перешкоди на своєму шляху, і які у неї є можливості їх подолати».⁷⁰ Це свідчить про важливість ретельного вивчення передісторії та контексту у випадках, коли жінки вбивають своїх інтимних партнерів.

1.3. Реакція систем кримінального правосуддя: передова практика

Широко визнано, що стереотипи і стереотипізація чинять жахливий і всепроникний вплив на жінку протягом усього її життя.⁷¹ Гендерний стереотип визначається як «узагальнене уявлення

66 Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 5.

67 Про практику в Грузії, наприклад, див. спільний альтернативний звіт організації «Рівність зараз» (Equality Now) і 11 грузинських НУО про виконання Конвенції Ради Європи про запобігання та боротьбу з насильством щодо жінок і домашнє насильство в Грузії щодо сексуального насильства, представлений Комітету GREVIO в жовтні 2021 р., ст. 18-19. Доступно на сайті: <https://rm.coe.int/georgia-grevio-ngo-shadow-report-submitted-by-equality-now-and-partner/1680a43b50> (ст. 140 - 141 Додатку 25). Див. також виноски 76-79 нижче. І про сексуальне насильство (mutatis mutandis домашнє насильство): Оновлені типові стратегії та практичні заходи ООН щодо викорінення насильства щодо жінок у галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя, стаття 15 (d), (e), (f) та «Жінки ООН», Посібник із законодавства про насильство щодо жінок, 2012р., п. 3.9.6. Доступно за адресою: https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2012/12/UNW_Legislation-Handbook%20pdf.pdf; Міжнародний кримінальний суд, Правила процедури та доказування, Правило 70 (d).

68 Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, що вбивають» (виноска 6), Додаток 2, ст. 128.

69 Дюбан (виноска 52), ст. 16.

70 Там же.

71 «Доповідь, підготовлена за дорученням УВКПЛ (ОНЧР): Гендерні стереотипи як порушення прав людини (УВКПЛ)», жовтень 2013 р.) < <https://www.ohchr.org/EN/Issues/Women/WRGS/Pages/PublicationsAndResources.aspx> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.

або упередження про ознаки або характеристики, якими володіють чоловіки і жінки, або про ролі, які вони відіграють або повинні відігравати». ⁷² Стереотипи визнані першопричиною дискримінації жінок і структурного ґендерного насильства щодо жінок, і є особливо згубними в контексті домашнього насильства. ⁷³ Ґендерні стереотипи закріплюються «за допомогою різних засобів та інститутів, включаючи закони та правові системи», їм сприяють «державні суб'єкти у всіх гілках і на всіх рівнях влади, а також приватні суб'єкти». ⁷⁴ Участь правоохоронних органів та суддів у формуванні стереотипів особливо шкідлива, оскільки це серйозно підриває їх неупередженість і призводить до прийняття рішень, заснованих на упереджених переконаннях, а не на відповідних законах, фактах і розслідуваннях. Стереотипи змушують владу брати до розгляду докази, що не стосуються справи або є вкрай упередженими, та ігнорувати докази, що стосуються справи. ⁷⁵ Ґендерна упередженість призводить до того, що попереднє життя жінок неадекватно розуміється або розглядається – наприклад, через призму оцінки реакції жінки в порівнянні з тим, як би вчинив або відчував себе в цій ситуації чоловік, або як повинна поводити себе «нормальна жінка», або через недостатнє розуміння ґендерного насильства, як от циклу насильства в контексті домашнього насильства або сексуального нападу та вплив цього на жертву. ⁷⁶ Також важливо враховувати додаткові чинники, які можуть призвести до перехресної дискримінації – наприклад, стереотипи про те, як повинні поводитися жінки в певних культурних або релігійних контекстах. ⁷⁷

Як вказувалося вище, статистика показує, що більшість жінок, які вбивають свого партнера, роблять це, захищаючись від нападу в контексті образливих відносин. ⁷⁸ Тим не менш, вони часто виявляються засудженими за вбивство. В основі цих вироків лежить нездатність розглядати справу через ґендерну і контекстуальну призму, а замість цього вкорінюються ґендерні стереотипи в тлумаченні, здавалося б, ґендерно-нейтрального права на самооборону.

До поширених проблемних упереджень відносяться:

- i. насильство з боку інтимного партнера все ще часто розглядається владою як приватна справа. Органи влади сприймають злочини між близькими людьми як менш серйозні і часто позначають насильство з боку інтимного партнера як «особисту ворожнечу», «сварку», «конфлікт», «бійку». ⁷⁹ Не беручи до уваги той факт, що насильство з боку інтимного партнера є специфічним і системним порушенням прав людини, яке має свої нюанси і серйозні наслідки, органи влади недооцінюють тяжкість і наслідки шкоди, заподіяної насильством з боку інтимного партнера, і не вважають, що жертвам загрозувала небезпека смерті або каліцтва;
- ii. влада підтримує, зміцнює і застосовує стереотипи про «ідеальні жертви» насильства з боку інтимного партнера і про реакцію жінок на насильство. Міфи про ідеальні жертви підривають довіру до реальних жертв і називають їх реакцію нерозумною і незаконною. Найбільш поширеним стереотипом є припущення, що якщо жертва насильства з боку сексуального партнера залишається у відносинах з насильством, то її або все влаштовує, або насильство було недостатньо серйозним (міф «чому вона не пішла?»). ⁸⁰ Існує пов'язаний з цим міф про те, що якщо жертва не подала заяву до поліції, то вона не

⁷² Там же, ст. 18.

⁷³ CEDAW, X. та Y. проти Росії (CEDAW/C/73/D/100/2016), пункт 9.9; CEDAW, «Загальна рекомендація № 19» (1992 р.), пункт 11; CEDAW, «Загальна рекомендація № 35» (2017р.), пункт 19.

⁷⁴ CEDAW, X. та Y. проти Росії (CEDAW/C/73/D/100/2016), пункт 9.9.

⁷⁵ CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), п. 26; UNODC, «Посібник для судових органів щодо ефективного реагування кримінального правосуддя на ґендерне насильство щодо жінок і дівчат» (UNODC, 2019р.) < https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/HB_for_the_Judiciary_on_Effective_Criminal_Justice_Women_and_Girls_E_book.pdf > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 р., ст. 32.

⁷⁶ Чондрі, (виноска 15), ст. 29-30.

⁷⁷ Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, що вбивають» (виноска 6), Додаток 2, ст. 127.

⁷⁸ Див. виноску 2.

⁷⁹ Грязнова (виноска 20) ст. 5.

⁸⁰ Там же, ст. 8; UNODC, «Посібник для судових органів щодо ефективного реагування кримінального правосуддя на ґендерне насильство щодо жінок і дівчат» (виноска 61), ст. 36.

була серйозно стурбована своєю безпекою;⁸¹

- iii. оцінка «розумності» засобів, використовуваних жінками для самозахисту, також повна стереотипів. З одного боку, існує думка, що фізичний напад - це привілей «чоловіків», а жінки повинні бути слабкими, пасивними і безпорадними. Отже, влада застосовує стереотипи про те, як повинна поводитися жінка при відбитті нападу, тобто тікати, шукати допомоги і не захищати себе фізично.⁸² З іншого боку, очікується, що жінки будуть використовувати «розумні» засоби для відбиття нападу, що на практиці означає, що якщо ґвалтівник неозброєний, то для жінки застосування зброї є непропорційною реакцією;⁸³
- iv. увага на репутації, авторитеті та поведінці жінки, включаючи:
 - припущення, засноване на відсутності ґендерної перспективи, що якщо жінка змінює свою заяву або скаргу, вона не заслуговує довіри або намагається уникнути кримінальної відповідальності;
 - несприятливі для жінки висновки, зроблені на підставі того, що вона із затримкою повідомила про випадки насильства або не повідомила про них взагалі;
 - акцент на репутації, сексуальній історії або історії відносин і поведінці жінки.⁸⁴

Відповідно, ґендерні стереотипи і відсутність застосування ґендерної перспективи призводять до неточної і нереалістичної оцінки поведінки жінок у ситуації домашнього насильства при розгляді питання про те, чи були виконані вимоги для самооборони чи ні, і, отже, призводять до судових помилок. Більш того, шкідливий вплив стереотипів може посилюватися міжгалузевими формами дискримінації, заснованими на віці, етнічній приналежності, релігії, мові, інвалідності, сексуальній або ґендерній ідентичності.⁸⁵ Практикуючі юристи повинні знати про ці перешкоди і розробити стратегії їх обходу або подолання.

81 Там же, ст. 37; Грязнова (виноска 20), ст. 8.

82 Грязнова (виноска 20), ст. 13.

83 Там же, ст. 14.

84 Наприклад, вживання жінкою психоактивних речовин може бути використано як доказ, щоб ставити під сумнів її характер, незважаючи на те, що встановлено, що вживання легальних і нелегальних психоактивних речовин є звичайним механізмом подолання насильства або травми: див. наприклад, Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, що вбивають» (виноска 6), ст. 81; Penal Reform Trust (виноска 6), ст. 8.

85 CEDAW, «Загальна рекомендація № 35» (2017р.), пункт 12.

2. ВІДПОВІДНІ МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ І ПРИНЦИПИ

У цьому розділі наведено регіональні та міжнародні стандарти і принципи, які допоможуть юристам, які ведуть справи такого роду, подолати вище наведені перешкоди:

- i. Обов'язок викривати і усувати стереотипи;
- ii. Вимога впровадження ґендерної перспективи у відповідь на домашнє насильство і самооборону в умовах домашнього насильства;
- iii. Інтерпретація елементів самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок;
- iv. Стандарти зі збору та оцінки доказів у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок;
- v. Важливість ефективної та ґендерно-чутливої юридичної допомоги у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок;
- vi. Історія домашнього насильства як пом'якшувальна обставина у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок.

Міжнародне право надає обмежені вказівки щодо безпосереднього застосування самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок. Найбільш повним викладом стандартів, що конкретно стосуються цього питання, є Загальна рекомендація № 1 (2018 р.) Комітету експертів з оцінки виконання Міжамериканської конвенції про запобігання, покарання та усунення насильства щодо жінок («Конвенція Белен-ду-Пара»)⁸⁶ Загальна рекомендація № 1 безпосередньо стосується самооборони та ґендерного насильства відповідно до статті 2 (що стосується насильства щодо жінок) Конвенції Белен-ду-Пара (див. розділи нижче).

До цього, в 2010 році Генеральна Асамблея ООН у своєму документі «Оновлені типові стратегії та практичні заходи щодо усунення насильства щодо жінок у галузі запобігання злочинності та кримінального правосуддя», серед іншого, закликала держави забезпечити, щоб правила і принципи захисту не дискримінували жінку⁸⁷ і щоб заяви про самооборону жінок, які стали жертвами насильства, особливо у випадках «синдрому побитої жінки», бралися до уваги при розслідуванні, судовому переслідуванні та винесенні вироків щодо них.⁸⁸ Генеральна Асамблея визнає, що «від синдрому побитої жінки страждають жінки, які через неодноразові насильницькі дії з боку сексуального партнера можуть страждати від депресії і не здатні зробити якісь самостійні дії, які дозволили б їм уникнути насильства, включаючи відмову від пред'явлення звинувачень або прийняття допомоги».⁸⁹

На сьогоднішній день Комітет CEDAW розглянув питання про самооборону в 2015 році в справі Х. проти Східного Тимора (X. v Timor-Leste) (див. далі).⁹⁰ Пані Х. смертельно поранила ножом свого партнера, намагаючись захиститися від його жорстокого нападу. На момент написання цього Посібника Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ) ще не розглядав цю проблему.⁹¹

Однак існують загальні принципи, передбачені регіональними та міжнародними документами, які можуть бути застосовані при розгляді спорів про самооборону в контексті домашнього насильства щодо жінок. Вони будуть розглянуті в цьому Посібнику нижче.

⁸⁶ Комітет експертів MESECVI (виноска 6).

⁸⁷ ГА ООН Res 65/228 (2010) Офіційні звіти ГА, 65-я сесія, Додаток, п. 15(d).

⁸⁸ Там же, п. 15(k).

⁸⁹ Там же.

⁹⁰ CEDAW, Х. проти Східного Тимора (X. v Timor-Leste) (CEDAW/C/69/D/88/2015).

⁹¹ Тунікова проти Росії, Заява № 55974/16 (ЄСПЛ, повідомлення від 28.06.2019р.). Одна із заявниць, жертва домашнього насильства, була засуджена за нанесення тяжких тілесних ушкоджень, оскільки, на думку національного суду, застосування нею сили в цілях самооборони не було виправданим. Проте Суд не ставив сторонам жодних питань щодо самооборони.

2.1. Зобов'язання щодо викриття та подолання стереотипів

Стереотипи впливають на всі стадії судового процесу: розслідування, судовий розгляд та ухвалення рішення, і вони є одним з головних чинників того, що закон і політика часто застосовуються таким чином, щоб створити перешкоди для жінок, які шукають справедливості у правовій системі.

Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (CEDAW)

Стаття 5 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок вимагає від держав застосування ґендерно-чутливих підходів і боротьби з міфами і стереотипами. Комітет CEDAW визнав, що ґендерні стереотипи перешкоджають доступу до правосуддя для жінок і, зокрема, жінок, які пережили насильство⁹², і назвав ґендерні стереотипи основною перешкодою, що заважає жінкам реалізувати своє право на доступ до правосуддя.⁹³ Комітет підкреслив той факт, що стереотипи негативно позначаються на довірі до слів жінок та впливають на розслідування, судовий розгляд і остаточне рішення, підтримуючи тим самим культуру безкарності.⁹⁴ Він неодноразово вказував, що зобов'язання боротися з ґендерними стереотипами є одним з трьох центральних зобов'язань держав-учасниць щодо усунення дискримінації жінок,⁹⁵ і закликав держави-учасниці викривати і усувати ґендерні стереотипи, які заважають жінкам користуватися своїми правами та заявляти про них.⁹⁶

Важливо зазначити, що Загальна рекомендація № 33 про доступ жінок до правосуддя зобов'язує держави-учасниці забезпечити доступ жінок до правосуддя без дискримінації у сфері кримінального права незалежно від їх статусу як жертв або як осіб, які вчинили злочинні діяння.⁹⁷ У ній також підкреслюється, що:

«Стереотипи і ґендерні упередження в системі правосуддя мають далекосяжні наслідки для повного здійснення жінками своїх прав. Вони перешкоджають доступу жінок до правосуддя в усіх галузях права і можуть особливо сильно вплинути на жінок-жертв, які пережили насильство. Стереотипи спотворюють сприйняття і призводять до прийняття рішень, заснованих на упереджених переконаннях та міфах, а не на фактах, що стосуються справи. Часто судді приймають жорсткі стандарти того, що вони вважають відповідною поведінкою для жінок, і карають тих, хто не відповідає цим стереотипам. Стереотипи також впливають на довіру до слів, аргументів і показань жінок як сторін у процесі і як свідків. Такі стереотипи можуть змусити суддів неправильно витлумачити або неправильно застосувати закони. Це має далекосяжні наслідки, наприклад, у кримінальному праві, де це призводить до того, що винні не притягуються до юридичної відповідальності за порушення прав жінок, тим самим підтримуючи культуру безкарності. У всіх галузях права стереотипи ставлять під загрозу неупередженість і цілісність системи правосуддя, що, в свою чергу, може призвести до судових помилок, включаючи повторну віктимізацію заявниць».⁹⁸

92 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), пункт 26.

93 Там же, пункт 3.

94 Там же, пункти 26-28.

95 CEDAW, «Загальна рекомендація № 19» (1992р.), пункт 11. CEDAW, «Загальна рекомендація №35» (2017р.), пункт 19.

96 CEDAW «Загальна рекомендація №33» (2015р.), пункт 7.

97 Там же, пункт 47.

98 Там же, пункт 26.

Крім того, Комітет CEDAW чітко вказує, що не повинно існувати концепції «ідеальної жертви».⁹⁹ Судді не повинні створювати «негнучкі стандарти того, якими повинні бути жінки або дівчата або що вони повинні були зробити», коли вони стикаються з ситуацією насильства;¹⁰⁰ також судді та прокурори не повинні застосовувати жорсткий підхід до того, що вони вважають належною поведінкою для жінок або карати тих, хто не відповідає цим стереотипам.¹⁰¹ Це особливо актуально, коли органи влади вирішують, чи були дотримані вимоги для самооборони чи ні. У справі Х. проти Східного Тимора, першій справі CEDAW про самооборону, Комітет CEDAW розглянув питання про те, чи забезпечили органи влади справедливий судовий розгляд, «без упередженості, дискримінації або ґендерних стереотипів».¹⁰²

Європейський суд з прав людини

ЄСПЛ також займався руйнуванням різних стереотипів про жінок і домашнє насильство.¹⁰³ У справі Kalucza він поставив під сумнів стереотип «ідеальної жертви» і очікування того, що жінки повинні бути слабкими, пасивними і безпорадними.¹⁰⁴ Суд критично поставився до відхилення національними судами прохань заявниці про видачу судових наказів про тимчасову заборону щодо її партнера, який спричинив насильство, на тій підставі, що заявниця також проявляла насильство щодо нього, зазначивши, що «якби у випадках взаємних нападів не можна було видавати такі накази, то мета забезпечення ефективного захисту жертв була б серйозно підірвана. *Можливість того, що жертва діяла в межах законної самооборони, не може бути виключена на цьому етапі*» (виділено автором).¹⁰⁵

Він неодноразово наголошував, що розслідування має бути ретельним, справедливим, неупередженим та з розглядом усіх можливих версій у справі¹⁰⁶ і «в принципі бути здатним привести до встановлення фактів у справі і, якщо твердження виявляться правдивими, до виявлення та покарання винних».¹⁰⁷ Аналогічним чином, справедливий судовий розгляд і належне відправлення правосуддя вимагають, щоб судові рішення: адекватно викладало обґрунтування, на яких воно засноване,¹⁰⁸ не ігнорувало конкретні, доречні та важливі тези, викладені заявником,¹⁰⁹ і містило «конкретну і ясну відповідь на аргументи, які мають вирішальне значення для результату розгляду».¹¹⁰ Обґрунтування рішень національних судів не може бути «автоматичним або стереотипним»¹¹¹, інакше рішення не відповідає зобов'язанню за статтею 6 (1).

У справі D. J. проти Хорватії,¹¹² Суд виступив проти стереотипів про те, як повинні поводити себе жінки, у зв'язку зі звинуваченням у зґвалтуванні. Суд визнав порушення статей 3 і 8

99 CEDAW, R. P.B. проти Філіпін (CEDAW/C/57/D/34/2011); CEDAW, Fatma Yildirim (померла) проти Австрії (Fatma Yildirim (deceased) v Austria) (CEDAW/C/39/D/6/2005); Ісату Йаллоу проти Болгарії (Isatou Jallow v Bulgaria) (CEDAW/C/52/D/32/2011); V.K. проти Болгарії (CEDAW/C/49/D/20/2008); Гокце проти Австрії (Goekce v Austria) (CEDAW/C/39/D/5/2005); CEDAW, O.G. проти Росії (CEDAW/C/68/D/91/2015); CEDAW, X. та Y. проти Росії (CEDAW/C/73/D/100/2016); CEDAW, S.L. проти Болгарії (CEDAW/C/73/D/99/2016); CEDAW, Карен Таяг Вертіро проти Філіпін (CEDAW/C/46/D/18/2008).

100 CEDAW, Karen Tayag Vertido проти Філіпін (Karen Tayag Vertido v the Philippines) (CEDAW/C/46/D/18/2008), пункт 8.4.

101 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), пункти 26, 29 (с(ii)).

102 CEDAW, X. проти Східного Тимора (CEDAW/C/69/D/88/2015), пункт 6.2.

103 Лурдес Пероні та Александра Тіммер, «Ґендерні стереотипи у справах про домашнє насильство: Аналіз юриспруденції Європейського суду з прав людини» у Ева Бренз та Александра Тіммер (ред), «Стереотипи і норми прав людини» (Eva Brems and Alexandra Timmer (eds), Stereotypes and Human Rights Law) (Intersentia, 2016р.).

104 Kalucza проти Угорщини (Kalucza v Hungary), заява № 57693/10 (ЄСПЛ, 24 квітня 2012 р.).

105 Там же, пункт 66.

106 Дурмаз проти Туреччини (Durmaz v Turkey), заява № 3621/07 (ЄСПЛ, 13 листопада 2014 р.).

107 Міхєєв проти Росії (Mikheyev v Russia), заява № 77617/01 (ЄСПЛ, 26 січня 2006 р.), п. 107.

108 Болдеа проти Румунії (Boldea v Romania), заява № 19997/02 (ЄСПЛ, 15 лютого 2017 р.).

109 Нечипорук і Йонкало проти України (Nechiporuk and Yonkalo v Ukraine), заява № 42310/04 (ЄСПЛ, 21 квітня 2011 р.), п. 280; Ростомашвілі проти Грузії (Rostomashvili v Georgia), заява № 13185/07 (ЄСПЛ, 08 листопада 2018 р.), п. 59; Чжан проти України (Zhang v Ukraine) заява № 6970/15 (ЄСПЛ, 13 листопада 2018 р.), п. 73.

110 Морейра-Ферейра проти Португалії (Moreira Ferreira v Portugal), №2, заява № 19867/12 (ЄСПЛ, 11 липня 2017 р.), п. 84.

111 Парадізо і Кампанеллі проти Італії (Paradiso and Campanelli v Italy), заява № 25358/12 (ЄСПЛ, 24 січня 2017 р.), п. 210.

112 D.J. проти Хорватії (D.J. v Croatia), заява № 42418/10 (ЄСПЛ, 24 липня 2012 р.).

через відсутність ефективного розслідування, коли суддя зняв звинувачення у зґвалтуванні, оскільки ймовірна жертва зґвалтування не відповідала опису «ідеальної» жертви зґвалтування. Суд підкреслив, що негативна думка судді про заявницю визначила його рішення у справі і поставила «під сумнів юрисдикцію, що стосується об'єктивності та неупередженості судді щодо подальшого ведення ним розслідування».¹¹³

У справі J.L. проти Італії,¹¹⁴ Суд постановив, що вторинна віктимізація жертви сексуального нападу через коментарі в мотивувальній частині рішення, які викликали почуття провини, моралізували і транслиували сексистські стереотипи, являє собою порушення.

Міжнародні довідники та звіти щодо усунення стереотипів див. далі у Розділі «Корисні ресурси» цього посібника.

2.2. Вимога впровадження ґендерної перспективи у реакцію на домашнє насильство та самооборону в умовах домашнього насильства

2.2.1. Принципи ґендерної перспективи¹¹⁵

Не дивлячись на те, що домашнє насильство визнано глобальним явищем, відсутність ґендерної перспективи, хибні уявлення та міфи, як і раніше, часто заважають зусиллям із боротьби з цим явищем. Домашнє насильство відрізняється від будь-якого іншого ситуативного насильства, оскільки домашнє насильство включає в себе домінуючу поведінку і цілі, спрямовані на контроль, залякування та приниження, часто по ескалаційній траєкторії з невідомими тригерами. Тому домашнє насильство потребує контекстуального розуміння динаміки і визнання як цілеспрямованої моделі поведінки та впливу, а не як серії окремих дій.

Якщо говорити конкретно про домашнє насильство, то ґендерна перспектива потребує визнання того, що:

- домашнє насильство – це не приватна справа. Загально визнано, що домашнє насильство є серйозним порушенням прав людини і завжди рівнозначно жорсткому, нелюдському та такому, що принижує гідність поведженню або покаранню і може являти собою фізичне або психологічне катування, що підтверджено Комітетом CEDAW, Спеціальним доповідачем з катувань та ЄСПЛ.¹¹⁶ Всі форми домашнього насильства мають серйозні наслідки для фізичного та психічного здоров'я жертв;¹¹⁷
- випадки домашнього насильства слід розглядати як безперервний процес завдання

¹¹³ Там же, п. 102.

¹¹⁴ J.L. проти Італії (J.L. v. Italy), заява № 5671/16 (ЄСПЛ, 27 травня 2021 р.).

¹¹⁵ Більш детальну інформацію див. у Посібнику ЕНРАС з судового розгляду справ про насильство щодо жінок: Побутове і сексуальне насильство (виноска 8).

¹¹⁶ CEDAW, «Загальна рекомендація № 35» (2017р.), пункти 1-2, 16; ГА ООН, «Актуальність заборони катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання в контексті насильства в сім'ї», Проміжна доповідь Спеціального доповідача з питання про катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видах поведження і покарання» (2019р.) Бенаква та С. проти Болгарії (UN Bevacqua and S. v Bulgaria), заява № 71127/01 (ЄСПЛ, 12 червня 2008 р.), п. 83; Опуз проти Туреччини (Opuz v Turkey), заява № 33401/02 (ЄСПЛ, 9 червня 2009 р.), п. 144. Більш детальну інформацію див. у Посібнику ЕНРАС з судового розгляду справ про насильство щодо жінок: Побутове і сексуальне насильство (виноска 8).

¹¹⁷ ВООЗ, «Насильство щодо жінок: «Глобальна проблема охорони здоров'я епідемічного масштабу» (ВООЗ, 20 червня 2013 р.) < <https://www.who.int/news/item/20-06-2013-violence-against-women-a-global-health-problem-of-epidemic-proportions> > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

шкоди, а насильство взагалі повинно розглядатись як ланцюг взаємопов'язаних подій;¹¹⁸

- жертви домашнього насильства особливо вразливі, і вони часто не повідомляють про такі інциденти, що потребує більш рішучої відповіді з боку держави;¹¹⁹
- домашнє насильство набуває численних форм, включаючи психологічне насильство,¹²⁰ що являє собою серйозне порушення як таке, навіть якщо воно не матеріалізувалось у конкретні акти фізичного насильства;¹²¹
- там, де існує тривала ситуація домашнього насильства, навряд чи можна сумніватись у безпосередній небезпеці, що загрожує жертві;¹²²
- за своєю природою домашнє насильство циклічне, воно повторюється у часі та має тенденцію до ескалації.¹²³ Цикл насильства складається з трьох стадій:¹²⁴
 - і. стадія зростання напруги: кривдник стає роздратованим, власницьким, вимогливим і більш схильним негативно реагувати на будь-яке дрібне невдоволення. Багато жінок вчать розпізнавати цю стадію та пробують контролювати її, намагаючись «зберегти мир». Про цю стадію рідко повідомляють у поліцію з різних причин (див. ст. 26 нижче). Тому кривдник не зупиняється та переходить до наступної стадії;
 - ii. стадія насильства: вибух насильства з боку кривдника. Для жінок, які вже стикались з насильством, навіть загроза насильства може вибивати з колії. Зазвичай ця стадія супроводжується звинуваченнями жертви, тобто що у насильстві винна жінка. Жертви можуть бути вдячними за те, що насильство закінчилось, і можуть вважати, що їм пощастило (було не гірше) – незалежно від того, наскільки серйозними є їх травми;
 - iii. стадія медового місяця: кривдник демонструє люблячу поведінку та обіцяє, що це ніколи не повториться. Через хибну надію жінка зазвичай відмовляється від звинувачення;

У більш загальному плані, ЄСПЛ нещодавно визнав у справі Володіної проти Росії (Volodina v Russia), що «суттєва ґендерна рівність може бути досягнута лише за умови тлумачення та застосування положень Конвенції з врахуванням ґендерних аспектів, із зверненням уваги на фактичну нерівність між жінками і чоловіками й те, як вона впливає на життя жінок».¹²⁵ У тому ж ключі, Комітет CEDAW рекомендував державам-учасницям включити ґендерну перспективу в усі аспекти системи правосуддя.¹²⁶

2.2.2. Жінки, які вбивають у відповідь на жорстоке поводження, як жертви домашнього насильства

118 Опуз проти Туреччини (Opuz v Turkey), заява № 33401/02 (ЕСПЧ, 9 червня 2009 р.), п. 111.

119 Т.М і С.М проти Республіки Молдова (Т.М and С.М v the Republic of Moldova), заява № 26608/11 (ЄСПЛ, 28 січня 2014 р.), пункти 46, 60.

120 Стамбульська конвенція (виноска 2), стаття 3 (b), 33.

121 Хайдуова проти Словаччини (Hajduová v Slovakia), заява № 2660/03 (ЕСПЧ, 30 листопада 2010 р.), п. 49; Валюльєн проти Литви (Valiulien- v Lithuania) заява № 33234/07 (ЕСПЧ) 26 березня 2013 р.), п. 69; Польшина проти Росії (Polshina v Russia), заява № 65557/14 (ЕСПЧ, 16 червня 2020 р.), п. 28; Володіна проти Росії (Volodina v Russia) (№2) заява № 40419/19 (ЕСПЧ, 14 вересня 2021 р.).

122 Ткелідзе проти Грузії (Tkheldize v Georgia), заява № 33056/17 (ЄСПЛ, 8 липня 2021 р.), п. 53.

123 GREVIO, «Втручання третьої сторони - Курт проти Австрії (Kurt v Austria)» (РЄ, 2020р.) < <https://rm.coe.int/grevio-inf-2020-3-third-party-intervention-kurt-v-austria/pdf/16809987e9> > дата перегляду 19 січня 2021р., п. 9

124 «Цикл насильства» був розроблений Ленор Вокер в 1979 році після інтерв'ю з 1500 жертвами сімейного і домашнього насильства. Див. L.E. Walker, The Battered Woman (New York: Harper & Row, 1979); Посібник УНП ООН (UNODC) з ефективних заходів реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (виноска 61), ст. 37.

125 Володіна проти Росії (Volodina v Russia), заява № 41261/17 (ЄСПЛ, 9 липня 2019 р.), п. 111.

126 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), п. 29 (a).

Жінка, яка використовує реактивне насильство у відповідь на домашнє насильство, не перестає бути жертвою домашнього насильства. Відповідно, придатними до застосування є стандарти, що закріплені у міжнародних документах і судовій практиці, включаючи Конвенцію CEDAW, Європейську конвенцію з прав людини (ECHR) та Стамбульську конвенцію.¹²⁷ Відповідно до міжнародного права, держави зобов'язані вживати заходів із захисту жінок і дівчат від насильства, переслідувати акти насильства та попереджувати подальші такі дії.¹²⁸ Держави також зобов'язані забезпечувати їм повний доступ до правосуддя, компенсацію шкоди, заподіяної їм в результаті насильства, підтримку та відповідні послуги. Інакше держава порушує свої міжнародні зобов'язання.¹²⁹

- ЄСПЛ встановив, що відсутність визнання серйозності і масштабу проблеми насильства в сім'ї виходить за межі простої відмови або затримки у вирішенні проблеми насильства щодо жінок і рівносильна повторенню дій, які потурають такому насильству і відображають дискримінаційне ставлення до жертв через їх стать;¹³⁰
- Згідно із Загальною рекомендацією № 35 CEDAW, «невживання державою-учасницею всіх належних заходів для запобігання актам гендерного насильства щодо жінок, коли органи влади знають або повинні знати про небезпеку насильства, або невиконання зобов'язань з розслідування, переслідування і покарання, а також надання компенсації жертвам/постраждалим від таких дій, дає мовчазний дозвіл або заохочує акти гендерного насильства щодо жінок. Таке невиконання або бездіяльність являють собою порушення прав людини»;¹³¹
- Міжамериканський суд підкреслив, що «коли відбувається акт насильства щодо жінки, особливо важливо, щоб органи, відповідальні за розслідування, провели його рішуче і ефективно, беручи до уваги зобов'язання суспільства протистояти насильству щодо жінок і зобов'язання держави використати його та забезпечити, щоб жертви довіряли державним інститутам свій захист».¹³²

У Декларації ООН про головні принципи правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (1985 р.)¹³³ викладені наступні основні права, можливість забезпечення яких держави повинні розглядати для всіх жертв злочинів і зловживання владою:

- до жертв слід ставитися зі співчуттям і повагою до їх гідності;¹³⁴
- жертви мають право на доступ до системи кримінального правосуддя та швидке відшкодування шкоди;¹³⁵
- жертви повинні бути проінформовані про свої права, роль, а також про обсяг, терміни і хід роботи у їх справі та рішення по ній;¹³⁶
- жертви повинні мати можливість висловити свої погляди і побоювання та подавати їх

127 Більш детальну інформацію див. у Посібнику EHRAC з судового розгляду справ про насильство щодо жінок: Побутове і сексуальне насильство (виноска 8).

128 CEDAW, «Загальна рекомендація № 35» (2017р.).

129 Наприклад, у Грузії цивільні суди встановили відповідальність державних органів (Міністерства внутрішніх справ і прокуратури) за нездатність захистити жінок від домашнього насильства і присудили компенсацію моральної шкоди; див. справу «А і В проти Грузії» (A and B v Georgia), заява № 73975/16 (ЄСПЛ, очікує винесення рішення).

130 Балсан проти Румунії (Balsan v Romania), заява № 49645/09 (ЄСПЛ, 23 травня 2017 р.), пп. 85-88; Володіна проти Росії (Volodina v Russia) заява № 41261/17 (ЄСПЛ, 09 липня 2019), п. 132; Опуз проти Туреччини (Opuz v Turkey), заява № 33401/02 (ЄСПЛ, 09 червня 2009 р.), п. 200; Еремія проти Республіки Молдова (Eremia v Republic of Moldova), заява № 3564/11 (ЄСПЛ, 28 травня 2013 р.), п. 89.

131 CEDAW, «Загальна рекомендація № 35» (2017р.), п. 24 (b).

132 Міжамериканський суд з прав людини, Фернандес Ортега та ін. проти Мексики (Fernandez Ortega et al. v Mexico) (2011р.) Серія C № 224, п. 193.

133 ГА ООН, «Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою» (1985р.) UN Doc 40/34.

134 Там же, п. 4

135 Там же.

136 Там же, п. 5, 6(a).

для розгляду на відповідних стадіях кримінальної справи;¹³⁷

- жертви повинні мати належну підтримку протягом усього судового процесу;¹³⁸
- повинні бути вжиті заходи для мінімізації незручностей для жертв, захисту їх приватного життя, коли це необхідно, і забезпечення їх безпеки, а також їх сімей від залякування та помсти;¹³⁹
- при розгляді справ слід уникати затримок, не викликаних потребою;¹⁴⁰
- жертви повинні мати право на справедливе відшкодування і компенсацію;¹⁴¹
- жертви мають отримувати необхідну матеріальну, медичну, психологічну та соціальну допомогу через урядові, добровільні, громадські та місцеві ресурси.¹⁴²

Зокрема, у справі Х. проти Східного Тимора¹⁴³ Комітет CEDAW в першу чергу розглянув питання про те, чи виконала держава-учасниця своє зобов'язання по Конвенції CEDAW із захисту пані Х. від побутового насильства до фатального інциденту.¹⁴⁴

Таким чином, жінка, яка використовує реактивне насильство у відповідь на домашнє насильство, має право на розслідування випадків домашнього насильства щодо неї відповідно до вищезазначених існуючих стандартів. У таких випадках історія побутового насильства є ключовим чинником у розслідуванні правопорушень стосовно жінки і вимагає відповідної уваги.

2.2.3. Жінки, які вбивають у відповідь на жорстоке поводження, як обвинувачені

В цілому, жінки-правопорушниці відрізняються від чоловіків-правопорушників.¹⁴⁵

«Обставини, за яких жінки скоюють кримінальні злочини, відрізняються від обставин чоловіків. А значна частина жінок-правопорушниць потрапляє до в'язниці через прямий або непрямий наслідок багаторівневої дискримінації та позбавлень, яких вони часто зазнають з боку своїх чоловіків або партнерів, сім'ї та суспільства.»¹⁴⁶

Злочини жінок часто обумовлені їхнім досвідом домашнього насильства.¹⁴⁷ Зокрема, «злочин може бути «побічним продуктом» насильства, що виникає в результаті спроб жертви вижити».¹⁴⁸ Циклічний, повторюваний і ескалаційний характер домашнього насильства щодо жінок, а також психологічний вплив такого насильства пояснюють, чому в певний момент жінки можуть відповідати ударом на удар. Дослідження показують, що поштовхом до активних захисних дій є

137 Там же, п. 6(b).

138 Там же, п. 6(c).

139 Там же, п. 6(d).

140 Там же, п. 6(e).

141 Там же, п. 8.

142 Там же, п. 14.

143 CEDAW, Х. проти Східного Тимора (Х. v Timor-Leste) (CEDAW/C/69/D/88/2015).

144 Там же, п. 6.3-6.4.

145 Дюбан (виноска 52), ст. 91.

146 Penal Reform International, «Брифінг: Доступ до правосуддя: дискримінація жінок у системах кримінального правосуддя» (Penal Reform International, січень 2012 р.) < <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/08/BRIEFING-Discrimination-women-criminal-justice.pdf> > дата перегляду 29 жовтня 2021р., ст. 1.

147 Див. виноску 6.

148 Prison Reform Trust, «Брифінг Prison Reform Trust щодо законопроекту про домашнє насильство: попередній законодавчий розгляд» (Prison Reform Trust, квітень 2019 р.) < http://prisonreformtrust.org.uk/wp-content/uploads/old_files/Documents/Consultation%20responses/Draft%20domestic%20abuse%20bill%20pre-legislative%20scrutiny%20submission%20FINAL.pdf > дата перегляду 29 жовтня 2021р., п. 3.5.

відчуття «затисненості у відносинах на момент інциденту» і досягнення «переломного моменту».¹⁴⁹

Тому важливо, щоб вплив домашнього насильства на жінку-правопорушницю оцінював кваліфікований експерт, який зможе пояснити суду конкретну ситуацію жінки, яка зазнала неодноразових насильницьких дій, її психологічний стан і засоби, які вона використовувала для самозахисту (про важливість залучення свідків-експертів див. нижче розділ 2.5). Нижче наводиться короткий виклад існуючих теорій психологічного впливу домашнього насильства на жінок-жертв, щоб допомогти практикам краще зрозуміти обставини, які можуть спровокувати застосування жінкою насильства із смертельними наслідками, і підтримати зустрічні заперечення щодо провокації, самооборони або дій під примусом.

Вплив домашнього насильства на жінку аналізувався і описувався по-різному. «Синдром побитої жінки» було розкрито психологом Ленор Вокер у 1979 році.¹⁵⁰ Цей синдром описує цикл насильства, якому піддається жінка (див. вище ст. 21), і його вплив на неї, який створює ситуацію «набутої безпорадності». Набута безпорадність - це теорія, яка передбачає, що невизначеність і неминучість побиття змушує жінку змиритися зі своєю долею і розвинути ряд загальних характеристик, таких як низька самооцінка, самобичування за насильство, тривога, депресія, страх, загальна підозрілість і віра в те, що тільки вона може змінити своє становище. «Синдром побитої жінки» використовувався в судових процесах над жінками, які вбивали з метою самооборони, щоб пояснити, як історія домашнього насильства може вплинути на реакцію жінки в ситуації самооборони. Генеральна Асамблея ООН у своїх Оновлених типових стратегіях наводить його як аргумент захисту, який необхідно враховувати в процесі розслідування, кримінального переслідування і судового розгляду.¹⁵¹ Однак цей термін і теорія, що лежить в його основі, зазнали критики за патологізацію жінок, які зазнали насильства, і концепція синдрому побитої жінки тепер визнана підкатегорією посттравматичного стресового розладу.¹⁵²

Останнім часом у центрі уваги перебуває «насильство з боку інтимного партнера і його наслідки», засноване на інших теоріях, таких як «примусовий контроль»,¹⁵³ розроблений експертом з домашнього насильства, професором Еваном Старком, для пояснення впливу насильства з боку інтимного партнера на жінок і реакцій жінок, які зазнали насильства. Зокрема, примусовий контроль належить до систематичної моделі поведінки, спрямованої на встановлення домінуючого впливу на іншу людину за допомогою психологічного насильства, включаючи маніпуляції, приниження, ізоляцію і контроль. У результаті, люди, які зазнають примусового контролю, часто виявляються ізольованими, втягнутими в стосунки і бояться за свою безпеку та безпеку своїх близьких. Більше того, примусовий контроль може вселяти страх навіть за відсутності фізичного насильства і може тривати після закінчення відносин.

¹⁵⁴Криміналізація примусової і контролюючої поведінки в Англії та Уельсі в 2015 році привела до значного розвитку прецедентного права щодо вбивства в контексті домашнього насильства в Англії, що було протестовано у справі Саллі Челлен.¹⁵⁵ Під час першого судового процесу за звинуваченням у вбивстві ні сама обвинувачена, ні її юридична команда не акцентували увагу на жорсткій поведінці чоловіка Саллі Челлен, але, тим не менш, стверджували про «обмежену відповідальність». У 2011 році її визнали винною у вбивстві та засудили до довічного ув'язнення.

149 Centre for Women's Justice, «Жінки, які вбивають: пояснювальна записка» (виноска 58), ст. 4.

150 Л.Е. Вокер, «Побита жінка» (L.E. Walker, The Battered Woman) (Нью-Йорк: Harper & Row, 1979р.).

151 ГА ООН, «Оновлені типові стратегії та практичні заходи щодо викорінення насильства щодо жінок у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя» (2010р.) UN Doc A/RES/65/228, п. 15 (к).

152 ВООЗ, «МКБ-11 для статистики смертності та захворюваності: 6B40 Посттравматичний стресовий розлад» < <https://icd.who.int/browse11/l-m/en#/http://id.who.int/icd/entity/2070699808> > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

153 Еван Старк, «Примусовий контроль: як чоловіки заманюють жінок в особисте життя» (Нью-Йорк: Oxford University Press, 2007р.).

154 Мелісса Е. Діхтер, Крісті А Томас та інші «Примусовий контроль при насильстві з боку інтимного партнера: Взаємозв'язок з досвідом насильства, застосуванням насильства і небезпекою для жінок» (Melissa E. Dichter, Kristie A. Thomas et al., 'Coercive Control in Intimate Partner Violence: Relationship with Women's Experience of Violence, Use of Violence, and Danger), (NCBI) < <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6291212/> > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

155 R v Challen [2019р.] EWCA Crim 916; Правосуддя для жінок (Justice for Women) «Саллі Челлен» < <https://www.justiceforwomen.org.uk/sally-challen-appeal> > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

У 2017 році, після прийняття Закону про примусову і контролюючу поведінку,¹⁵⁶ нова команда адвокатів подала апеляцію, ґрунтуючись на свіжих психіатричних та експертних доказах, що свідчили про те, що Саллі Челлен була жертвою контролюючої поведінки в шлюбі. У червні 2019 року вона визнала себе винною в ненавмисному вбивстві і була засуджена до 14 років позбавлення волі та звільнена з в'язниці у зв'язку з тим, що вже відбула відповідний термін. Її справа призвела до повторного розгляду кількох справ про вбивства на аналогічній основі.¹⁵⁷

Такі експерти, як професор Еван Старк, порівнюють примусовий контроль із захопленням у заручники,¹⁵⁸ і у жертв можуть розвиватися поведінкові моделі, схожі з поведінкою жертв-заручників, включаючи «стокгольмський синдром».¹⁵⁹ У жертв домашнього насильства також може розвинутиися поступова реакція на насильство, при якій «жінки в ситуації жорстокого поводження, як правило, не реагують на нього миттєво, частково з психологічних причин, але також через фізичну нерівність між кривдником і жертвою, через що негайна реакція здається марною або навіть більш небезпечною для жертви».¹⁶⁰

Визнано, що домашнє насильство серйозно впливає на жінок. Як правило, вони перебувають у стані стресу, а деякі переживають важкі травми. Психологічні наслідки домашнього насильства включають високий рівень депресії, тривоги, почуття вразливості, втрату впевненості, панічні атаки, проблеми зі сном і концентрацією уваги.¹⁶¹ Слід розуміти, що жертви домашнього насильства реагують на загрозу або травму різними захисними способами, зокрема, такими, як «втікай, борись, завмири, прикинься мертвою і дружи» (Flight, Fight, Freeze, Flop and Friend):¹⁶²

«Борись: я більше, сильніше і можу перемогти цю людину. Я буду стояти на своєму і виграю;

Втікай: я менше і не зможу перемогти, але я можу втекти, тому я втечу;

Завмири: я не можу втекти і не можу перемогти, я завмираю, тому що якщо я не відповім, вони можуть втратити інтерес і піти;

Прикинься мертвою: вони не йдуть, якщо я залишуся без руху в стані напруги, буде ще болючіше, тому я зроблю вигляд, що я мертва, і тоді все закінчиться, вони підуть;

Дружи: я не можу зупинити це, можливо, якщо я буду їх задобрювати і схилити на свою сторону, вони не будуть завдавати мені стільки болю».¹⁶³

Це може пояснити, чому жертви домашнього насильства не дають негайної відсічі, як традиційно належить при самообороні. Тому в контексті судових процесів щодо жінок, які поранили або

156 Королівська прокуратура, «Контроль або примусова поведінка в інтимних або сімейних відносинах» < <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/controlling-or-coercive-behaviour-intimate-or-family-relationship> > дата перегляду 29 жовтня 2021р, (див. «3.1 Розділ 76 Закону про тяжкі злочини 2015 року - контролююча або примушуюча поведінка в інтимних або сімейних відносинах»).

157 Ханна Саммерс, «Справи про вбивства знову відкриті у зв'язку з апеляцією Саллі Челлен» (Hannah Summers, 'Murder cases reopened in wake of Sally Challen appeal') (Guardian, 10 липня 2021 р.) < <https://www.theguardian.com/society/2021/jul/10/cases-reopened-in-wake-of-sally-challen-appeal> > дата перегляду 29 жовтня 2021р.; Міністерство юстиції, «Посібник: Огляд винесення вироків у справах про побутові вбивства: загальні вимоги» (GOV.UK, 2 листопада 2021 р.) < <https://www.gov.uk/government/publications/domestic-homicide-sentencing-review-terms-of-reference/domestic-homicide-sentencing-review-terms-of-reference> > дата перегляду 24 листопада 2021р.

158 Women's Aid «Що таке примусовий контроль?» < <https://www.womensaid.org.uk/information-support/what-is-domestic-abuse/coercive-control/> > дата перегляду 29 жовтня 2021 р.

159 Роза Логар та Браніслава Марванова Варгова «Ефективне міжвідомче співробітництво щодо запобігання та боротьби з домашнім насильством» (Rosa Logar i Branislava Marvánová Vargová 'Effective Multi-agency Co-operation for Preventing and Combating Domestic Violence') (PE, вересень 2015р.) < <https://rm.coe.int/16806ee730> > дата перегляду 29 жовтня 2021р, ст. 36.

160 Penal Reform International, виноска 6, ст 4.

161 ВООЗ, «Насильство щодо жінок: «глобальна проблема охорони здоров'я епідемічних масштабів» (ВООЗ, 20 червня 2013 р.) < <https://www.who.int/news/item/20-06-2013-violence-against-women-a-global-health-problem-of-epidemic-proportions-> > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

162 Центр для лікування травми Котсволд (Cotswold Centre For Trauma Healing), «Як відбувається ПТСР» < <https://cotswoldcentrefortraumahealing.co.uk/how-ptsd-occurs/> > дата перегляду 29 жовтня 2021 року.

163 Елісон Вудворд (Alison Woodward), «Як працює мозок у відповідь на травматичну подію» (Sexual Trauma and Recovery Service - Dorset Rape Crisis, 31 січня 2020 р.) < <https://www.starsdorset.org/blog/how-the-brain-works-in-response-to-a-traumatic-event-flight-freeze-flop-friend> > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

вбили своїх партнерів, потрібне уважне ставлення у поводженні з жертвами домашнього насильства, щоб адекватно оцінити, як систематичне насильство може вплинути на жінку, і врахувати це в ході розслідування, судового переслідування і винесення вироку.

2.3. Інтерпретація елементів самооборони в умовах домашнього насильства щодо жінок

2.3.1 Існування незаконної агресії

Хоча не всі юрисдикції прямо криміналізують усі форми домашнього насильства щодо жінок, усі міжнародні документи визнають домашнє насильство щодо жінок серйозним порушенням прав людини¹⁶⁴ і вимагають від держав криміналізації всіх форм домашнього насильства.¹⁶⁵

Психологічне насильство хоч і часто ігнорується владою, вже давно визнано як особлива форма насильства щодо жінок міжнародними правовими документами¹⁶⁶ і судовою практикою.¹⁶⁷ Зокрема, на думку Спеціального доповідача з катувань,¹⁶⁸ не тільки фізичне насильство, а також психологічне та емоційне насильство, включаючи примусовий контроль, прирівнюються до жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання, і навіть до катувань. Стамбульська конвенція вимагає від держав криміналізації психологічного насильства.¹⁶⁹

Тому, згідно з міжнародними стандартами, всі форми домашнього насильства є незаконними.

2.3.2. Неминучість загрози та існування насильства

Комітет експертів Механізму подальших дій Конвенції Белем-ду-Пара (MESECVI) виступає за проведення оцінки неминучості загрози з урахуванням ґендерної перспективи, беручи до уваги постійний характер насильства з боку інтимного партнера, що являє собою «ситуацію постійного насильства», в якій насильство може статися в будь-який час і може бути викликано будь-якими обставинами, а також той факт, що жінка «страждає від постійного страху, тривоги і занепокоєння, що на неї нападуть у будь-який момент».¹⁷⁰ Комітет відповідно підсумовує, що оскільки триваюче домашнє насильство являє собою безперервний процес заподіяння шкоди, «вимога довести наявність безпосередньої загрози повинна стосуватися не тільки точного моменту нападу, оскільки дія відбувається не в один ізольований момент часу, а є лише одним з інцидентів у безперервному процесі насильства, де початок легко встановити, але кінець не може бути точно визначений».¹⁷¹ Тому «небезпідставно вважати, що жінки, які стали жертвами регулярно повторюваного насильства, і які очікують його в будь-який момент, вважають, що нападник мав намір їх убити».¹⁷²

Комітет експертів MESECVI наводить як приклад кілька рішень, ухвалених державами-учасницями Конвенції Белем-ду-Пара, які відображають цю ґендерну перспективу. Зокрема, Верховний

¹⁶⁴ Див виноску 117.

¹⁶⁵ CEDAW, «Загальна рекомендація № 35» (2017р.), п. 29; Стамбульська конвенція (виноска 2), зі статті 33.

¹⁶⁶ CEDAW, «Загальна рекомендація № 35» (2017р.), п. 14, 29; Стамбульська конвенція (виноска 2) ст. 3 (а), 3 (b), 33.

¹⁶⁷ Хайдуова проти Словаччини (Hajduova v Slovakia), заява № 2660/03 (ЄСПЛ, 30 листопада 2010 р.), п. 49; Валюлен проти Литви (Valiulien- v Lithuania) заява № 33234/07 (ЄСПЛ, 26 березня 2013 р.), п. 69; Польшина проти Росії (Polshina v Russia) заява № 65557/14 (ЄСПЛ, 16 червня 2020 р.), п. 28; Володіна проти Росії (№ 2) заява № 40419/19 (ЄСПЛ, 14 вересня 2021 р.).

¹⁶⁸ ГА ООН, «Актуальність заборони катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання в контексті домашнього насильства, Проміжна доповідь Спеціального доповідача з питання про катування та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання» (2019р.) UN Doc A/74/148, п. 34.

¹⁶⁹ Стамбульська конвенція (виноска 2), стаття 33.

¹⁷⁰ Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 4.

¹⁷¹ Там же, ст. 4.

¹⁷² Там же.

суд Чилі постановив, що безпосередня загроза домашнього насильства, якій піддавалася позивачка, означає, що жертві не потрібно було чекати, поки відбудеться фактичне насильство, зазначивши, що «немає необхідності чекати, поки інший не почне діяти першим» і що «для жертви, щоб захищатись, не обов'язково чекати, щоб напад відбувся; достатньо, щоб вона боялася безпосередньої небезпеки, щоб вжити відповідних заходів для уникнення цього».¹⁷³

Аналогічного підходу дотримується і Рада Європи. Визначення «безпосередньої небезпеки», надане в Пояснювальному звіті до Стамбульської конвенції, визнає такий контекст: «будь-які ситуації домашнього насильства, в яких шкода неминуча або *вже настала і може повторитися*» (виділено автором).¹⁷⁴ Суд застосував аналогічне тлумачення у справі про домашнє насильство зі смертельним результатом Опуз проти Туреччини (Opuz v Turkey), де він постановив, що «при вивченні історії відносин було очевидно, що порушник притягувався до відповідальності за домашнє насильство і, отже, існував значний ризик подальшого насильства»,¹⁷⁵ і що насильство слід розглядати як ланцюг взаємопов'язаних подій.¹⁷⁶ Суддя Пінто де Альбукерке повторює визначення у Стамбульській конвенції у своєму зауваженні про те, що «повторюваність і ескалація, властиві більшості випадків домашнього насильства, роблять вимогу неминучості ризику дещо штучною, навіть шкідливою. Навіть якщо ризик може не бути неминучим, коли він присутній, він вже є серйозним».¹⁷⁷

Нещодавно Суд однозначно підтримав цей підхід у справі Тхелідзе проти Грузії (Tkheldze v Georgia): «[у] тих випадках, коли має місце тривала ситуація насильства в сім'ї, навряд чи можуть бути будь-які сумніви в безпосередній небезпеці, що загрожує жертві».¹⁷⁸

У Посібнику Управління ООН з наркотиків та злочинності з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат містяться такі рекомендації:

«Чи були її дії необхідні для запобігання неминучій шкоди? У справах, пов'язаних з тривалою історією домашнього насильства, часто виникають певні паттерни насильства, і жертви стають вправними у зчитуванні ознак небезпеки, що вказують на неминуче насильство. Зокрема, поведінка, яка спочатку здається прокурорам доброзичливою, може свідчити про неминучу небезпеку на основі вже існуючого досвіду. Допустимість рівня виправданої сили підвищується, коли ця сила була застосована у відповідь на неминучу небезпеку незаконного смертоносного насильства».¹⁷⁹

«Слід пам'ятати, що жертви насильства можуть усвідомлювати і реагувати на тонкі поведінкові індикатори насильства, що наближається з боку кривдника. Складність в оцінці цих сигналів насильства полягає в тому, що вони часто не піднімаються до рівня фізичної «агресії», як зазвичай визначається цей термін. Жертва може відреагувати більш агресивною атакуючою поведінкою щодо кривдника в спробі запобігти вже близькому нападу».¹⁸⁰

2.3.3 Розумність і співрозмірність засобів, що використовуються жінками для відбиття нападів

У багатьох випадках влада схильна або визначати засоби, що використовуються жінками для відбиття нападу, як невідповідні, або оцінювати дії жінки з точки зору того, як вчинив би чоловік в аналогічній ситуації, або оцінювати, як повела б себе «нормальна» жінка. Зокрема, жінок часто

¹⁷³ Там же, ст. 5.

¹⁷⁴ Пояснювальний звіт до Стамбульської конвенції, п. 265.

¹⁷⁵ Опуз проти Туреччини (Opuz v Turkey), заява № 33401/02 (ЄСПЛ, 09 червня 2009 р.), п. 134.

¹⁷⁶ Там же, п.111.

¹⁷⁷ Валюлене проти Литви (Valiuliene v Lithuania), заява № 33234/07 (ЄСПЛ, 26 березня 2013 р.), Співпадаюча думка судді Пінто де Альбукерке.

¹⁷⁸ Тхелідзе проти Грузії (Tkheldze v Georgia), заява № 33056/17 (ЄСПЛ, 8 липня 2021 р.), п. 53.

¹⁷⁹ Посібник УНП ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (виноска 61), ст. 85.

¹⁸⁰ Там же.

звинувачують у навмисному вбивстві, оскільки факт використання ними зброї, наприклад, ножа, вважається доказом планування і підготовки.¹⁸¹

2.3.3.1 Розумна необхідність та пропорційність використовуваних засобів

Влада повинна враховувати гендерні аспекти при розгляді варіантів, доступних жінкам для самозахисту, тобто «пропорційність відповідних заходів пов'язана з поточним характером зазваної агресії».¹⁸²

Слід враховувати той факт, що жінка навряд чи зможе захистити себе голими руками, навіть якщо гвалтівник неозброєний. Очевидна «непропорційність» між характером нападу і засобами самооборони, використовуваними жінками, може бути пояснена наступними загальними чинниками: а) ймовірна невідповідність розмірів і сили чоловіків і жінок; б) гендерна соціалізація, яка не вчить жінок відповідати на фізичні напади або тримати в руках зброю;¹⁸³ в) вплив динаміки циклу насильства на психічний стан жінок, що утримує жінок від реагування відповідно до чоловічих стандартів, представлених традиційним кримінальним правом;¹⁸⁴ г) жінки бояться, що нападник швидко оговтається і буде більш жорстоким.¹⁸⁵ Історична нерівність між чоловіками і жінками також грає тут свою роль і вимагає уваги.

У аналітичному дослідженні оцінки можливості рівного доступу жінок до правосуддя, підготовленому Комісією з гендерної рівності Ради Європи, підкреслюється, що «існуючі концепції самооборони погано відображають реальність жінок, які роками піддаються фізичному, сексуальному і психологічному насильству і просто не наважуються безпосередньо протистояти своєму кривднику без зброї».¹⁸⁶

Слід зазначити, що у Великобританії, хоча оцінка самооборони залежить від того, чи була ступінь застосованої сили розумною, виходячи з обставин, як їх оцінювала особа («чесне переконання»), існує закон про підвищену самооборону для власників будинків, що дозволяє їм застосовувати невідповідну (але не грубо невідповідну) силу проти порушника, якщо вона вважається розумною.¹⁸⁷ При вирішенні питання про те, чи можна вважати силу «невідповідною» або «грубо невідповідною», суд розглядатиме індивідуальні факти кожної справи, включаючи особисті обставини власника будинку і загрозу (реальну або передбачувану), що виходить від порушника. На сьогоднішній день, незважаючи на заклики до реформування закону з метою включення до нього жертв домашнього насильства, це положення застосовується тільки до тих, хто захищає свою власність від сторонньої особи.

2.3.3.2 Очікування щодо того, що жінки повинні були або могли зробити замість самозахисту

Нерідко судові органи, дійшовши висновку про те, що вимоги самооборони не були дотримані, зауважують, що жінка повинна була або могла зробити замість застосування фізичної сили – наприклад, розлучитись зі своїм партнером, повідомити органи влади про його поведінку, втекти і т.д.¹⁸⁸

Комітет експертів MESECVI спростовує подібні презумпції:

«[ж]інки, які стали жертвами гендерного насильства в сім'ї, не можуть бути зобов'язані

181 Дюбан, Давтян, Фролова, «Дослідження щодо запобігання та боротьби з насильством щодо жінок і домашнім насильством, у тому числі в ситуаціях соціального неблагополуччя в Російській Федерації» (РЄ, квітень 2020 р.) < <https://rm.coe.int/publication-research-on-vaw-and-dv-in-situations-of-social-disadvantage/16809e4a04> > дата перегляду 29 жовтня 2021р, ст. 36.

182 Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 5.

183 Там же, ст. 7.

184 Там же.

185 Там же, ст. 6.

186 Комісія з гендерної рівності, «Дослідження доцільності обґрунтування рівного доступу жінок до правосуддя» (РЄ, 28 травня 2013 року) < <https://rm.coe.int/1680597b1d> > дата перегляду 29 жовтня 2021р., п. 33.

187 Закон про кримінальне правосуддя та імміграцію 2008 року, розділ 76 (5А) (положення набуло чинності 25 квітня 2013 року).

188 Грязнова (виноска 20), ст. 13.

«мириться з цим» і не захищати себе. Коли насильство відбувається в шлюбі або в рамках домашнього партнерства, яке, за визначенням, передбачає єдність двох сторін, це зобов'язання перестає існувати між ними, і жінка не зобов'язана терпіти образи або бути змушеною покинути свій будинок замість того, щоб захищатися».¹⁸⁹

Комітет наводить приклад рішення Верховного суду Аргентини, який постановив, що

«всі ці поради - повідомити про нього органам влади, бігти з дочкою, розлучитись із чоловіком – вони з «ідеального світу». Реальність, підтверджена статистикою, свідчить прямо протилежне і відображає об'єктивну та суб'єктивну неможливість легкої втечі з циклу домашнього насильства. Ці поради суперечать змісту міжнародних документів і внутрішніх норм з даної теми, що було підтверджено Верховним судом, який встановив, що «це твердження [...] для дискредитації припущення про самооборону, що через просту присутність жінки в будинку, який вона ділила із загиблим – присутність ніби-то добровільно-сприяє переконанню, що вона добровільно підкорилася гіпотетичному незаконному нападу, і не тільки ігнорує положення міжнародних конвенцій та внутрішніх норм, які стосуються даного питання, але і прямо суперечить їх змісту».¹⁹⁰

У міжнародних стандартах та посібниках широко визнається, що не слід робити несприятливих висновки, якщо жінка не припинила відносини та/або не повідомила про насильство відразу або взагалі не повідомила про нього органи влади. У Посібнику ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок підкреслюється, що несвоєчасне повідомлення про насильство жінками є звичайним явищем, і це не повинно впливати на ставлення до справи прокурора.¹⁹¹ За даними «ООН Жінки» (UN Women), менше 40% жінок, які зазнали насильства, звертаються за допомогою будь-якого роду. Менше 10% з тих жінок, які звертаються за допомогою, звертаються до поліції.¹⁹² Дослідження злочинності, проведене у Великобританії, показало, що в середньому жінка переживає 35 випадків домашнього насильства до першого звернення до поліції.¹⁹³

Зокрема, Генеральна Асамблея ООН закликала держави не робити жодних несприятливих висновків з будь-яких затримок між стверджуваним злочином і повідомленням про нього.¹⁹⁴ Посібник ООН із законодавства про насильство щодо жінок також передбачає, що законодавство має забороняти «робити будь-які несприятливі висновки із затримки будь-якої тривалості між стверджуваним вчиненням насильства і повідомленням про нього».¹⁹⁵ Така затримка може бути викликана різними причинами, включаючи: страх перед стигматизацією; страх приниження; страх, що тобі не повірять; страх помсти; фінансова або емоційна залежність від злочинця; недовіра до механізмів кримінального правосуддя; відсутність доступу, в тому числі географічного, до відповідних установ; відсутність спеціалізованого персоналу кримінального правосуддя.¹⁹⁶

Згідно з Посібником ООН з ефективних заходів переслідування у відповідь на насильство щодо

189 Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 6.

190 Верховний суд Аргентини у справі «Лейва Марія Сесілія, просте вбивство» 1 листопада 2011 року, цитується Комітетом експертів MESECVI (виноска 6), ст. 5-6.

191 Посібник УНП ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (виноска 61), ст. 43.

192 «Жінки ООН» (UN Women), «Факти і цифри: Припинення насильства щодо жінок» < <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/ending-violence-against-women/facts-and-figures#notes> > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

193 Кейр Стармер, «Домашнє насильство: факти, проблеми, майбутнє - виступ Директора державної прокуратури Кейра Стармера (Keir Starmer 'Domestic Violence: the facts, the issues, the future - Speech by the Director of Public Prosecutions, Keir Starmer QC') (CPC, 4 грудня 2011 р.) < https://web.archive.org/web/20120504115444/https://www.cps.gov.uk/news/articles/domestic_violence_-_the_facts_the_issues_the_future/ > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

194 ГА ООН «Оновлені типові стратегії та практичні заходи стосовно викорінення насильства щодо жінок у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя» (2010р.) UN Doc A/RES/65/228, п. 15 (e).

195 Департамент з економічних та соціальних питань, Відділ з поліпшення становища жінок «Посібник із законодавства про насильство проти жінок» (2012р.) (Посібник ООН із законодавства про насильство щодо жінок) < https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2012/12/UNW_Legislation-Handbook%20pdf.pdf > дата перегляду 29 жовтня 2021р., п. 3.9.6.

196 Там же.

жінок і дівчат, страх помсти цілком виправданий:

«Жертви можуть зазнавати певних погроз та/або тиску з боку злочинця стосовно судового переслідування, в той час як інші жертви бояться, що злочинці стануть більш жорстокими, якщо вони повідомлять про те, що трапилося і візьмуть участь у процесі кримінального правосуддя. Дослідження в галузі домашнього насильства показують, що побоювання жертв цілком обґрунтовані. Часто заява і дача свідчень проти злочинця можуть розглядатися як припинення відносин, що різко підвищує ризик отримання жертвою серйозних травм або смерті від рук сексуального партнера. Дослідження показують, що жінки, які розлучаються зі своїми партнерами, піддаються набагато більшому ризику домашнього насильства. Інші дослідження показують, що ті, хто йде від своїх кривдників, з такою ж або більшою ймовірністю піддаються повторному насильству, ніж ті, хто залишається з ними».¹⁹⁷

Недовіра до системи кримінального правосуддя є чинником, також визнаним інституціями ООН і Ради Європи, що документально підтверджують незадовільний або негативний досвід жертв щодо правоохоронної системи, яка або не захищає їх, або звинувачує, або ж соромить:¹⁹⁸ «[б]агато жінок, які вбили партнерів після насильства, повідомляють про нездатність органів системи кримінального правосуддя допомогти їм як жертвам насильства від чоловіків».¹⁹⁹

Тому стратегії жінок, які органи влади часто називають «пасивністю» або «бездіяльністю», насправді можуть бути результатом ретельної оцінки того, як захистити себе і/або своїх дітей: «[з]алишення у насильницьких відносинах може парадоксальним чином бути однією зі стратегій мінімізації ризику ескалації насильства. Розлучення - один з серйозніших чинників ризику жорстокого насильства.... Тому жертви потребують зовнішньої підтримки та плану забезпечення своєї безпеки, щоб знизити рівень небезпеки при виході з відносин із партнером-кривдником».²⁰⁰

2.4. Стандарти збору та оцінки доказів у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок

2.4.1. Гендерно-чутливе ведення справи та гендерно-чутлива взаємодія

На думку Комітету CEDAW, підтримання високого рівня систем правосуддя вимагає, щоб «системи правосуддя були контекстуальними, динамічними, відкритими для участі в них та для інноваційних практичних заходів, гендерно-чутливими і враховували зростаючий попит на правосуддя з боку жінок».²⁰¹

Типові Стратегії та практичні заходи ООН з викорінення насильства щодо жінок закликають держави «розробити та впровадити політику й відповідні заходи щодо розслідування і збору доказів, які враховують унікальні потреби та точки зору жертв насильства, поважають їх гідність і цілісність і мінімізують вторгнення в їх життя, дотримуючись стандартів збору доказів».²⁰² Крім того, жертви насильства повинні мати право на розмову зі співробітником жіночої статі.²⁰³

¹⁹⁷ Посібник УНП ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (виноска 61), ст. 42-43.

¹⁹⁸ Там же, ст. 43; Centre for Women's Justice «Жінки, які вбивають: пояснювальна записка» (виноска 58), ст. 3; Дюбан (виноска 52), ст. 83.

¹⁹⁹ Centre for Women's Justice «Жінки, які вбивають: пояснювальна записка» (виноска 58), ст. 3.

²⁰⁰ Роза Логар та Браніслава Марванова Варгова «Ефективне міжвідомче співробітництво щодо запобігання та боротьби з домашнім насильством» (Rosa Logar and Branislava Marvánová Vargová, 'Effective Multi-agency Co-operation for Preventing and Combating Domestic Violence') (PE, вересень 2015р.) < <https://rm.coe.int/16806ee730> > дата перегляду 29 жовтня 2021р, ст. 41.

²⁰¹ CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), п. 14 (d).

²⁰² ГА ООН, «Оновлені типові стратегії та практичні заходи стосовно викорінення насильства щодо жінок у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя» (2010р.) UN Doc A/RES/65/228, п. 16 (e).

²⁰³ Там же, п. 16(l).

Ці вимоги застосування ґендерного підходу особливо актуальні для випадків самооборони в контексті домашнього насильства. Дослідження, проведене Центром правосуддя для жінок (Centre for Women's Justice), показало наступне у цьому типі справ:

- «Багато опитаних жінок розповіли про свій досвід, коли їх зустріли перші співробітники поліції і взяли під варту. Для багатьох з них цей період характеризувався сильним шоком і складною травматичною реакцією, включаючи початкову втрату пам'яті, дисоціацію та суїцидальні настрої»;²⁰⁴
- «Жінки, які вбили свого кривдника, швидше за все, будуть травмовані при першому контакті з органами кримінального правосуддя»;²⁰⁵
- «Жінки відчують труднощі при розкритті фактів насильства, особливо сексуального, чоловікам-адвокатам; і жінки відчують сильне почуття провини за скоєне та не хочуть говорити погано про чоловіків, яких вони «любили»;²⁰⁶
- Жінки стикаються з проблемою визначення поведінки правопорушника як образливої, і надання інформації про це.²⁰⁷

В результаті, «в багатьох випадках жінки можуть визнати себе винними у відповідь на звинувачення поліції, не розуміючи, що їх досвід домашнього насильства може стати причиною для зняття з них обвинувачень».²⁰⁸

Ці жінки, незважаючи на те, що вони є правопорушницями, також є жертвами домашнього насильства (див. Розділ 2.2.2.) і цілком можуть проявляти ознаки таких, що зазнали насильства. У Посібнику Управління ООН з наркотиків та злочинності з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат підкреслюється, що жінки, які зазнали насильства, «можуть поводитися не так, як жертви інших злочинів, і прокурорам не слід очікувати від них такої поведінки. Жертви можуть сприйматися прокурорами як ворожо налаштовані й такі, що не бажають співпрацювати, та навіть показують свою недовіру прокурорам».²⁰⁹ Навчальний посібник Ради Європи щодо доступу жінок до правосуддя містить аналогічні рекомендації для суддів і прокурорів.²¹⁰

Тому ґендерно-чутливий підхід вимагає від органів влади розпізнавати ознаки душевного страждання при спілкуванні з жінками, які залишаються жертвами домашнього насильства, незважаючи на їх статус правопорушниць, і уникати вторинної віктимізації. Навчальний посібник РЄ з доступу жінок до правосуддя вказує, що хорошою практикою є запитати жінку про її вподобання щодо статі прокурора, призначеного у її справі, а органи влади повинні докласти зусиль, щоб врахувати побажання жінок щодо присутності члена сім'ї, друга або адвоката НУО.²¹¹

Ці вимоги повинні бути застосовані на всіх етапах розгляду справи, в тому числі на стадії судового розгляду. Посібник Управління ООН з наркотиків та злочинності з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат вимагає врахування ґендерних аспектів навіть від присяжних – «прокурори хочуть відібрати присяжних, які мають реалістичне уявлення про динаміку насильства щодо жінок, оскільки такі присяжні з більшою ймовірністю будуть справедливі і, можливо, навіть будуть навчати інших присяжних під час обговорення».²¹²

204 Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, які вбивають: пояснювальна записка» (виноска 6), ст. 33.

205 Там же, ст. 8.

206 Там же, ст. 9.

207 Centre for Women's Justice «Жінки, які вбивають: пояснювальна записка» (виноска 58), ст. 6.

208 Prison Reform Trust, «Брифінг Prison Reform Trust щодо законопроекту про о домашнє насильство: попередня законодавча перевірка» (Prison Reform Trust, квітень 2019 р.) < http://prisonreformtrust.org.uk/wp-content/uploads/old_files/Documents/Consultation%20responses/Draft%20domestic%20abuse%20bill%20pre-legislative%20scrutiny%20submission%20FINAL.pdf > дата перегляду 29 жовтня 2021р., п. 3.8.

209 Посібник УНП ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (виноска 61), ст. 41.

210 Дюбан (виноска 52), ст. 48.

211 Там же, ст. 74.

212 Посібник УНП ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (виноска 61), ст. 117.

У справі Х. проти Східного Тимора, першій справі CEDAW про самооборону, Комітет CEDAW розглянув, чи забезпечили органи влади справедливий судовий розгляд заявниці «без упередженості, дискримінації або ґендерних стереотипів».²¹³ Зокрема, у цій справі Комітет дійшов висновку, що одним з перших з того, що мають зробити органи влади, є надати жінці відповідну медичну допомогу та психологічну підтримку.²¹⁴ Зокрема, Комітет заявив про необхідність «надати заявниці після її арешту психосоціальну підтримку, як і належить у відношенні до людини, яка стверджує, що зазнала нападу і вбила з метою самооборони».²¹⁵

Комітет CEDAW вимагає, щоб «[ж]ертвам надавалися відповідні послуги із захисту і підтримки».²¹⁶ Генеральна Асамблея ООН закликала держави «забезпечити адекватні медичні, юридичні та соціальні послуги, що враховують потреби жертв, для підвищення ефективності кримінального судочинства у справах, пов'язаних з насильством щодо жінок».²¹⁷

2.4.2. Органи влади повинні бути проактивними у зборі доказів та вивченні обсягу потенційних доказів

Ця вимога впливає з трьох вищевказаних передумов: а) історія домашнього насильства має вирішальне значення для правопорушень жінок; однак б) з багатьох причин, властивих їх становищу, включаючи страх, емоційну або економічну залежність, жертви домашнього насильства можуть бути незговірливими; крім того, в) жінкам часто важко визначити поведінку правопорушника як образливу й повідомити про неї. Тому визначення основного або переважного агресора з самого початку може бути неочевидним.

Отже, влада повинна зайняти проактивну позицію для усунення бар'єрів, з якими стикаються жінки в доступі до правосуддя у справах про ґендерне насильство.²¹⁸ Наприклад, у справі Х. проти Східного Тимора Комітет CEDAW заявив, що органи влади повинні збирати докази, які могли б допомогти захисту заявниці, вимагаючи від органів влади конкретних дій у справах про самооборону.²¹⁹ На практиці це означає, що органи влади повинні активно досліджувати різні види підтверджувальних доказів/доказів, не пов'язаних безпосередньо з жертвою, навіть якщо інцидент стався без свідків,²²⁰ наприклад, ознаки насильства; поліцейські протоколи; записи викликів швидкої допомоги; заяви сусідів, родичів або інші свідчення очевидців; історія попередніх інцидентів; попередні заяви про домашнє насильство, за якими не було порушено справу; характеристика особи кривдника; попереднє спілкування між жінкою та кривдником (листи, записки, електронні листи, SMS-повідомлення, повідомлення в соціальних мережах тощо); свідчення експертів (наприклад, медиків або соціальних працівників); записи камер відеоспостереження; фотографії травми та місця події (включаючи фотографії пошкодження майна); історії хвороби/медичні записи (включаючи історії невідкладної медичної допомоги, а також записи, що свідчать про історію насильства).²²¹ Тому органи влади повинні проявляти ініціативу в зборі конкретних видів доказів й у вивченні всього спектру потенційних доказів.²²² Водночас, хоча органи влади повинні проявляти ініціативу в зборі доказів, це не означає, що жертві не слід довіряти (див. нижче Розділ 2.4.3).

213 CEDAW, Х. проти Східного Тимора (CEDAW/C/69/D/88/2015), п. 6.2.

214 CEDAW, Х. проти Східного Тимора (CEDAW/C/69/D/88/2015), п. 6.5.

215 Там же.

216 CEDAW, «Загальна рекомендація № 19» (1992р.), п. 24 (b).

217 ГА ООН, «Оновлені типові стратегії та практичні заходи щодо викорінення насильства щодо жінок у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя» (2010р.) UN Doc A/RES/65/228, п. 19(g).

218 Чодрі, (виноска 15), <https://rm.coe.int/factsheet-womens-access-to-justice/16808ff44e>, ст. 15.

219 CEDAW, Х. проти Східного Тимора (CEDAW/C/69/D/88/2015), п. 6.5.

220 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), п. 51 (i).

221 Дюбан (виноска 52), ст. 79.

222 Там же.

Хоча в багатьох країнах акти насильства щодо жінок детально не документуються,²²³ збір медичних і судово-медичних доказів є важливим обов'язком державних органів, і вони повинні забезпечити належний збір та подання до суду медичних і судово-медичних доказів, де це можливо.²²⁴ Тому такі випадки вимагають негайного медичного обстеження²²⁵ і документування травм.

Вся ця інформація може дати деяке уявлення про обставини, що передували застосуванню жінкою смертоносною сили. Зокрема, якщо є підстави підозрювати, що обвинувачена є жертвою жорстокого поводження, необхідно провести контекстуальний аналіз, що включає:

«Визначення того, чи є відповідачка жертвою домашнього насильства. Пошукайте інформацію, не лише безпосередньо пов'язану з цим випадком, і запитайте про всі стосунки позивача і відповідачки. Дослідіть мотив і намір відповідачки застосувати насильство. Чи було насильство викликано страхом, гнівом, контролем? Зверніться за додатковою інформацією до інших суміжних фахівців, наприклад, до комітетів координованого реагування спільноти, якщо такі є. Перевірте історію притягнення до кримінальної відповідальності обох, включаючи обвинувачену і не обвинуваченого.

Оцінка доказів самооборони і закриття справи, якщо самооборона може бути обґрунтовано доведена. Хоча на обвинувачену покладається тягар доказування самооборони в суді, прокурори повинні ознайомитися з будь-якими доказами, що дозволяють припустити, що обвинувачена могла діяти з метою самозахисту, при вирішенні питання про пред'явлення кримінального обвинувачення. Вивчіть показання позивача і відповідачки, записи виклику швидкої допомоги, показання свідків, фотографії тілесних ушкоджень або інші докази, зібрані на місці події, оскільки вони можуть свідчити про те, що дії відповідачки носили оборонний характер. Точна оцінка та пред'явлення обвинувачень у таких справах вимагає від прокурорів розуміння того, як кожна людина застосовувала насильство в контексті їхніх взаємин. Чи були її дії необхідні для запобігання неминучої шкоди?»²²⁶

Оновлені Типові Стратегії та практичні заходи закликають держави переглянути, оцінити та оновити свої кримінальні процедури, в міру необхідності та з урахуванням усіх відповідних міжнародно-правових документів, щоб гарантувати, що «докази попередніх актів насильства, жорстокого поводження, переслідування та експлуатації з боку злочинця розглядаються в ході судового розгляду відповідно до принципів національного кримінального права».²²⁷

2.4.3. Заборона вимоги підтверджувальних доказів для жертв домашнього насильства

Хоча влада повинна проявляти ініціативу в зборі доказів, це не означає, що жертві не слід довіряти. Проблематичною особливістю випадків самооборони в контексті домашнього насильства є те, що свідків зазвичай немає, оскільки домашнє насильство в основному відбувається вдома. Отже, двома найбільш серйозними перешкодами для доступу жінок до правосуддя є: а) відсутність медичних доказів, включаючи видимі фізичні сліди, сприймається як зменшення серйозності заявленого насильства та/або загрози, на яку було дано відповідь; б) невідповідності у свідченнях жінок сприймаються як свідчення того, що жінки брешуть. Ці дві перешкоди розглядаються нижче.

223 Департамент з економічних та соціальних питань, Відділ з поліпшення становища жінок «Посібник із законодавства про насильство проти жінок» (2012р.) (Посібник ООН із законодавства про насильство щодо жінок) < https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2012/12/UNW_Legislation-Handbook%20pdf.pdf > дата перегляду 29 жовтня 2021р., п. 3.2.4.

224 Там же, п. 3.9.5.

225 Включаючи, за необхідності, висновок психолога (див. вище розділ 1.2 (viii) щодо проблем психологічної експертизи).

226 Посібник УНП ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (вноска 61), ст. 85.

227 ГА ООН, «Оновлені типові стратегії та практичні заходи щодо викорінення насильства щодо жінок у галузі попередження злочинності та кримінального правосуддя» (2010р.) UN Doc A/RES/65/228, п. 15(g).

Свідчення жертви в ситуаціях домашнього насильства є найважливішим доказом, а обтяжливі вимоги щодо підтверджувальних доказів в контексті домашнього насильства діють як перешкода для правосуддя та захисту, і такі закони та практика широко засуджуються. Комітет CEDAW знову підкреслив важливість того, щоб держави переглянули правила доказування, зокрема, у випадках насильства щодо жінок, для забезпечення того, щоб «вимоги до доказів не були надмірно обмежувальними, негнучкими або не залежали від впливу ґендерних стереотипів».²²⁸ Зокрема, Комітет рекомендує скасувати дискримінаційні бар'єри в доступі до правосуддя, включаючи «правила підтвердження, які дискримінують жінок як свідків, позивачок і обвинувачених, вимагаючи від них більш високого тягаря доказування, ніж від чоловіків, для встановлення факту правопорушення або для отримання засобів правового захисту».²²⁹

Це давно встановлений принцип міжнародного права, згідно з яким судді можуть покладатися на свідчення одного свідка (жертви) для винесення обвинувального вироку без необхідності підтвердження.²³⁰ Міжнародні посібники повторюють це, вимагаючи скасувати вимоги про підтверджувальні докази у справах про сексуальне насильство, включаючи підтвердження свідчень жертви.²³¹ Міжнародна комісія юристів підкреслює, що, зокрема, вимоги негайної подачі скарги, підтверджувальних доказів і принцип застереження втілюють в собі основні шкідливі стереотипи та невірні припущення, які являють собою перешкоди для правосуддя для жертв сексуального насильства і повинні бути усунені.²³² Ті ж шкідливі припущення проявляються в ситуаціях домашнього насильства, і усунення такої практики рівною мірою повинно застосовуватись до стадії розслідування та судового переслідування у справах про домашнє насильство.

2.4.3.1. Відсутність видимих слідів не доводить, що насильства не було

Є дві основні причини, через які відсутність медичних показань не повинна служити доказом відсутності насильства: а) домашнє насильство набуває різних форм, і не всі форми домашнього насильства залишають видимі сліди, наприклад, психологічне насильство або навіть деякі форми фізичного насильства, такі як задушення. Тим не менш, всі форми домашнього насильства являють собою серйозні порушення прав людини і навіть можуть бути прирівняні до катувань,²³³ б) у багатьох випадках органи влади не проводять судово-медичну експертизу.

У Посібнику ООН із законодавства про насильство щодо жінок вказані причини відсутності таких доказів: «судово-медичні докази можуть бути недоступні в ході судового розгляду з цілої низки причин, включаючи відсутність у позивачів знань про важливість таких доказів,... відсутність... персоналу, навченого збирати докази у випадках насильства щодо жінок з урахуванням інтересів позивачки/потерпілої... Тому важливо, щоб законодавство також допускало переслідування і засудження злочинця виключно на підставі показань позивача/потерпілої».²³⁴

Комітет експертів MESECVI виступає за ґендерний підхід до розслідування злочинів, пов'язаних з убивством з метою самооборони в контексті домашнього насильства, і спирається на загальні стандарти, встановлені Міжамериканським судом з прав людини, як корисні для оцінки доказів у цих справах:

228 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), п. 51 (h).

229 Там же, п. 25(a)(iii).

230 Див. Міжнародні кримінальні трибунали щодо колишньої Югославії: Харадинай та ін (Haradinaj et al.), апеляційне рішення, пп. 145, 219; Тадич (Tadić), апеляційне рішення, п. 65; Багілішема (Bagilishema), апеляційне рішення, п. 79; Драгомир Мілошевич (Dragomir Milosevic), апеляційне рішення, п. 215; Купрескич (Kupreskić), апеляційне рішення, п. 220; Лукіч і Лукіч (Lukic & Lukic), апеляційне рішення, п. 375.

231 Посібник УНП ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (виноска 61), ст. 101. Посібник ООН із законодавства про насильство щодо (виноска 61) дата перегляду 29 жовтня 2021р., п. 3.9.7.1.

232 Міжнародна комісія юристів, «Сексуальне насильство щодо жінок: усунення шкідливих ґендерних стереотипів і припущень у законах і практиці» (ICJ, квітень 2015 р.) < <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2015/04/Universal-GenderStereotypes-Publications-Thematic-report-2015-ENG.pdf> > дата перегляду 29 жовтня 2021р, зі ст. 11.

233 Див виноску 117.

234 Департамент з економічних та соціальних питань, Відділ з поліпшення становища жінок «Посібник із законодавства про насильство проти жінок» (2012р.) (Посібник ООН із законодавства про насильство щодо жінок) < https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2012/12/UNW_Legislation-Handbook%20pdf.pdf > дата перегляду 29 жовтня 2021р., п. 3.9.5.

- заява жертви має суттєве значення, і не можна очікувати наявності документального підтвердження нападу, про який стверджується;²³⁵
- хоча органи влади повинні докласти всіх зусиль для збору медичних доказів, відсутність медичних доказів не применшують достовірності повідомленого акта насильства;²³⁶
- відсутність видимих слідів не доводить, що насильства не було;²³⁷
- не можна очікувати, що жертви розповідатимуть про всі передбачувані факти жорстокого поводження;²³⁸
- заява жертви домашнього насильства має розглядатися як доказ під час розслідування та судового розгляду, у тому числі за відсутності інших фізичних або документальних доказів нападу, про який стверджується.²³⁹

Тому відсутність медичного огляду, видимих пошкоджень або речових доказів не повинна ставати перешкодою для визнання права жінок на самооборону.

2.4.3.2. Органи влади не повинні робити висновки не на користь жертви на підставі невідповідностей у показах жінок і пізнього розкриття факту жорстокого поводження

Як було показано вище, жертви домашнього насильства можуть поводитися не так, як жертви інших злочинів. Дослідження, проведене Центром правосуддя для жінок показало, що в цьому типі справ «пізніє розкриття факту насильства є звичайним явищем, деякі жінки розкривають факт насильства тільки після того, як їх засудили».²⁴⁰ Більше того, дослідження показало, що коли жінки «нарешті роблять зізнання і повністю і відверто розповідають про насильство, зазвичай після довгих консультацій та підтримки з боку спеціалізованих організацій, їх початкове мовчання або заперечення факту насильства зазвичай зараховується проти них».²⁴¹

У Посібнику Управління ООН з наркотиків та злочинності щодо ефективного реагування поліції на насильство щодо жінок зазначається, що «багато жінок настільки нервують після прибуття до поліцейської дільниці, що їм важко розповісти історію з початком, серединою і кінцем».²⁴² Посібник Управління ООН з наркотиків та злочинності з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат також спеціально руйнує міф про те, що непослідовність розповіді жертви означає, що вона не заслуговує довіри:

«Віра в те, що багато жертв насправді не є жертвами, пред'являє до них необґрунтовані вимоги продемонструвати, що вони справжні та гідні довіри жертви. Знаючи про такі міфи, багато жертв коригують своє початкове оповідання, щоб здаватися правдоподібними. Якщо це сприймається через призму міфів, то прокурор розглядатиме невідповідність як подання неправдивої скарги або як створення проблем із доказовою базою. Травма може вплинути на здатність жертви зв'язно або повно викласти свою історію. Отримання підтримки під час першої бесіди дозволяє жертві дещо розслабитись, і можна встановити з нею довірливі відносини для повного розкриття інциденту».²⁴³

Причини початкової відмови від розкриття інформації можуть бути різними. Жінки можуть навмисно не розповідати про свою віктимізацію через почуття провини за скоєне або «не

²³⁵ Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 11.

²³⁶ Там же.

²³⁷ Там же.

²³⁸ Там же, ст.10.

²³⁹ Там же, ст.13.

²⁴⁰ Centre for Women's Justice «Жінки, які вбивають: пояснювальна записка» (виноска 58), ст. 6.

²⁴¹ Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, які вбивають» (виноска 6), ст. 121.

²⁴² УНП ООН, «Посібник з ефективних заходів реагування поліції на насильство щодо жінок» (UNODC, 2010р.) < https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Handbook_on_Effective_police_responses_to_violence_against_women_English.pdf > дата перегляду 2021р., ст. 59.

²⁴³ Посібник УНП ООН з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (виноска 61), ст. 34.

бажаючи негативно відгукуватися про чоловіків, яких вони «любили»,²⁴⁴ або через вплив на них культурних і релігійних обмежень,²⁴⁵ або вони можуть не до кінця розуміти, що пережиті ними є жорстоким поведінням (це особливо стосується примусу і контролю).²⁴⁶

Комітет експертів MESECVI, спираючись на норми прецедентного права, що визначають катування та сексуальне насильство як травми, порівнювані з домашнім насильством, приходять до наступного висновку:

- неточність спогадів не означає, що повідомлення є помилковими або що дії не заслуговують довіри;²⁴⁷
- «коли жінки дійсно подають скаргу, розумно очікувати, що будуть мати місце невідповідності у їх свідченнях... Добре відомо, що гендерне домашнє насильство є травмуючим для жертв».²⁴⁸

2.4.4. Важливість експертних доказів

Свідки-експерти можуть відігравати життєво важливу, навіть визначальну роль у справі. Враховуючи, що судовий розгляд справи про самооборону в контексті домашнього насильства щодо жінок є дуже складним та не завжди зрозумілим, адвокати можуть захотіти доручити експерту пояснити динаміку і вплив циклічного насильства на жертву/порушницю. Експерти можуть пояснити конкретні питання, які знаходяться за межами знань і досвіду представників органів влади, включаючи слідчих, прокурорів, суддів та присяжних, нерозуміння яких може негативно вплинути на їх здатність неупереджено оцінити докази, представлені в суді. Тому важливо, щоб призначений експерт мав значний досвід у відповідній галузі і не демонстрував гендерних упереджень.

Експерти можуть допомогти із наступним:

- загальновідомі характеристики жертв домашнього насильства;
- динаміка побутового насильства, в тому числі те, чому припинення відносин із жорстоким поведінням або звернення за допомогою може призвести до подальшого насильства або навіть смерті;
- чому може бути відсутнє підтвердження розповіді жінки про жорстоке поведіння з нею;
- вплив домашнього насильства на жертв;
- питання, пов'язані з широко поширеними та стійкими міфами про домашнє насильство, такими як міф про те, як веде себе «типова» жертва домашнього насильства;
- питання, пов'язані з поведінкою жертв, включаючи:
 - о чому жертва налаштована вороже або не бажає брати участь у розгляді;
 - о чому часто зустрічаються невідповідності у свідченнях;
 - о чому звинувачення могли бути відкликані раніше або чому жінці може знадобитися час, щоб розповісти про те, що трапилося;
- розуміння складного феномену синдрому травми від домашнього насильства,

244 Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, які вбивають» (виноска 6), ст. 9.

245 Там же, ст. 121.

246 Там же, ст. 122.

247 Комітет експертів MESECVI (виноска 6), ст. 11.

248 Там же, ст. 10.

посттравматичний стресовий розлад, цикл насильства, що переживається жертвами жорстокого поводження;

- виявлення та поставлення під сумнів невідповідностей та неточностей у доказах і висновках органів влади. Зокрема, що могло бути зроблено органами влади неправильно або неповно, наприклад, визначення того, чи надали призначені державою експерти висновки в рамках сфери своєї компетенції, та чи не показують ці експерти упередженість або чи не сприяють подальшому зміцненню ґендерних стереотипів;
- пояснення культурного контексту, в якому відбулося стверджуване правопорушення, а також розвиток ситуації та її наслідки.

Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ, порушенням статті 6 є відмова національного суду від виклику свідків, чиї свідчення можуть вплинути на результат судового процесу²⁴⁹ або прояснити незрозумілу ситуацію, яка стала підставою для обвинувачення.²⁵⁰

В ідеалі, мета експертного висновку в такого роду справах - полегшити розуміння ситуації жертви домашнього насильства та усунути ґендерні міфи, нерозуміння й упередженість суддів, прокурорів і присяжних. Більш детальну інформацію про те, як інструктувати експерта, див. у Посібнику EHRAC із призначення експертних свідків.²⁵¹

2.5. Важливість ефективної та ґендерно-чутливої юридичної допомоги у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок

Як згадувалося вище, жінки в такій ситуації можуть визнати себе винними у відповідь на звинувачення поліції, не розуміючи, що їх досвід домашнього насильства може послужити їм захистом, частковим захистом або причиною для відмови від судового переслідування.²⁵² Тому вкрай важливою є юридична допомога, що враховує ґендерні особливості.

У справі Х. проти Східного Тимора Комітет вимагав від органів влади поінформувати заявницю про її права, надати адвоката на першому допиті або зібрати докази, які могли б допомогти її захисту, і забезпечити, щоб юридична допомога адвоката була ефективною і враховувала ґендерні особливості.²⁵³ Комітет підкреслив, що юридична допомога і публічний захист мають бути «доступними, стабільними і такими, що відповідають потребам жінок» і надаватися «своєчасно, безперервно і ефективно на всіх стадіях судового або квазісудового розгляду»,²⁵⁴ а особи, які надають юридичну допомогу та публічний захист, повинні бути компетентними і враховувати ґендерні особливості.²⁵⁵

ЄСПЛ вважає, що заявниця повинна бути чітко поінформована про своє право зберігати мовчання,²⁵⁶ а юридична допомога повинна бути доступна для неї на всіх стадіях розгляду,

249 Перна проти Італії (Perna v Italy), заява №48898/99 (ЄСПЛ, 06 травня 2003 р.) п. 29.

250 Каспаров та інші проти Росії (Kasparov and Others v Russia), заява № 21613/07 (ЄСПЛ, 03 жовтня 2013 р.), пп. 64-65.

251 EHRAC, Посібник EHRAC із призначення експертних свідків (EHRAC, грудень 2020р.) < https://ehrac.org.uk/en_gb/resources/ehrac-guide-to-instructing-expert-witnesses/ > дата перегляду 29 жовтня 2021р.

252 Prison Reform Trust, «Брифінг Prison Reform Trust щодо законопроекту про домашнє насильство: попередня законодавча перевірка» (Prison Reform Trust, квітень 2019 р.) < http://prisonreformtrust.org.uk/wp-content/uploads/old_files/Documents/Consultation%20responses/Draft%20domestic%20abuse%20bill%20pre-legislative%20scrutiny%20submission%20FINAL.pdf > дата перегляду 29 жовтня 2021р., п. 3.8.

253 CEDAW, Х. Проти Східного Тимора (CEDAW/C/69/D/88/2015), п. 6.5.

254 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), п. 37 (а).

255 CEDAW, «Загальна рекомендація № 33» (2015р.), п. 37(б).

256 Стойкович проти Франції та Бельгії (Stojkovic v France and Belgium), заява № 25303/08 (ЄСПЛ, 27 жовтня 2011 р.) п. 54.

починаючи з першого допиту в поліції (і навіть до першого допиту в поліції), на стадії судового розгляду та апеляції. Невиконання цієї вимоги може являти собою порушення права на захист відповідно до Статті 6 §3 (с).²⁵⁷

2.6. Історія домашнього насильства як пом'якшуюча обставина у випадках самооборони в контексті домашнього насильства щодо жінок

«Багато жінок, які вбили своїх кривдників, надовго потрапляють до в'язниці, що дорого обходиться їм та їхнім сім'ям».²⁵⁸ Однак міжнародні стандарти вимагають, принаймні, щоб жінки мали право представити свою історію насильства як доказ, і щоб вона враховувалася як пом'якшувальний чинник при винесенні вироку. Зокрема, Правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів, не пов'язаних з позбавленням волі, щодо жінок-злочинниць («Бангкокські правила»), передбачають:

- В межах правових систем держав-членів повинні бути розроблені ґендерно-орієнтовані варіанти заходів заміни кримінальної відповідальності та альтернатив досудового розгляду та винесення вироку з урахуванням історії віктимізації багатьох жінок-правопорушниць та їх обов'язків по догляду за дітьми;²⁵⁹
- Повинні бути виділені відповідні ресурси для розробки належних альтернатив для жінок-правопорушниць, щоб поєднувати заходи, не пов'язані з позбавленням волі, із виправними заходами для вирішення найбільш поширених проблем, що призводять до контактів жінок із системою кримінального правосуддя. Вони можуть включати терапевтичні курси та консультації для жертв насильства в сім'ї та сексуального насильства; відповідне лікування для осіб з психічними відхиленнями; а також програми освіти та професійної підготовки для поліпшення перспектив працевлаштування. Такі програми повинні враховувати необхідність забезпечення догляду за дітьми та надання послуг тільки для жінок;²⁶⁰
- «При винесенні вироку жінкам-правопорушницям суди повинні мати повноваження враховувати пом'якшувальні чинники, такі як відсутність кримінального минулого..., у світлі обов'язків жінок по догляду за дітьми та типових контекстів».²⁶¹

Визнається, що для єдиних вихователів дітей, роль яких, як і раніше, в переважній більшості виконують матері, «[н]авіть короткий період позбавлення волі може мати згубні довгострокові наслідки для дітей, і його слід уникати, якщо це не є неминучим з точки зору правосуддя».²⁶² Примітно, що уряд Великобританії призначив незалежний перегляд вироків щодо вбивств у сім'ї в світлі занепокоєння з приводу ґендерної нерівності при винесенні вироків.²⁶³

257 Сальдуз проти Туреччини (Salduz v Turkey), заява № 36391/02 (ЄСПЛ, 27 листопада 2008 р.) пп. 54-55; Шабельник проти України (Shabelnik v Ukraine), заява № 16404/03 (ЄСПЛ, 19 лютого 2009 р.) п. 57.

258 Centre for Women's Justice, Звіт «Жінки, які вбивають» (виноска 6), ст. 13.

259 ГА ООН, «Правила Організації Об'єднаних Націй щодо поводження з жінками-в'язнями та заходів покарання для жінок-правопорушниць, не пов'язаних з позбавленням волі (Бангкокські правила)» (2010р.) UN Doc A/RES/65/229, правило 57.

260 Там же, правило 60.

261 Там же, правило 61.

262 Penal Reform International, «Брифінг: Доступ до правосуддя: дискримінація жінок у системах кримінального правосуддя» (Penal Reform International, січень 2012 р.) < <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/08/BRIEFING-Discrimination-women-criminal-justice.pdf> > дата перегляду 29 жовтня 2021р., ст. 6; Див. також Звіт Prison Reform Trust : Невидимі жінки: Розуміння досвіду жінок, які перебувають у довгостроковому ув'язненні (2021р.) http://www.prisonreformtrust.org.uk/wp-content/uploads/2022/02/invisible_women.pdf.

263 Міністерство юстиції, «Посібник: Огляд винесення вироків у справах про побутові вбивства: загальні вимоги» (GOV.UK, 2 листопада 2021 р.) < <https://www.gov.uk/government/publications/domestic-homicide-sentencing-review-terms-of-reference/domestic-homicide-sentencing-review-terms-of-reference> > дата перегляду 24 листопада 2021р.

ВИСНОВКИ І КОРИСНІ ДЖЕРЕЛА

Висновки

Враховуючи системний і структурний характер насильства щодо жінок і проблеми судового розгляду, що розглядаються в цьому Посібнику, дуже важливим є врахування ґендерних аспектів для забезпечення доступу жінок до правосуддя. Ґендерна перспектива при розгляді спорів про самооборону в контексті домашнього насильства щодо жінок диктує необхідність: застосування ґендерної перспективи на всіх рівнях при оцінці того, чи були виконані вимоги самооборони жінками; інтерпретацію наявності незаконної агресії, неминучості загрози та існування насильства на даний момент, а також розумності та пропорційності засобів, що використовуються жінками для відбиття нападу, з урахуванням ґендерних аспектів; забезпечення надання психосоціальної підтримки та створення обставин, що сприяють повному розкриттю фактів домашнього насильства; забезпечення того, щоб історія насильства бралася до уваги протягом усього періоду розслідування і будь-якого подальшого судового процесу; виявлення та подолання ґендерних стереотипів. Органи влади повинні забезпечити, щоб засоби правового захисту, доступні де-юре, були доступні й де-факто для досягнення змістовного рівня, як це передбачено Комітетом CEDAW і Стамбульською конвенцією.²⁶⁴

²⁶⁴ Див. виноску 53.

Корисні джерела

Загальна рекомендація № 1 Комітету експертів MESECVI із самооборони та гендерного насильства відповідно до статті 2 Конвенції Белен-ду-Пара (2018р.)
<https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/MESECVI-CEVI-doc.249-EN.pdf>

«Жінки, які вбивають у відповідь на домашнє насильство: Як реагують системи кримінального правосуддя? (мультиюрисдикційне дослідження для Penal Reform International, 2016 р.)

https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2016/04/Women_who_kill_in_response_to_domestic_violence_Full_report.pdf

«Жінки, які вбивають: як держава криміналізує жінок, яких ми могли б поховати» (Центр правосуддя для жінок (Centre for Women’s Justice), 2021р.)

<https://www.centreforwomensjustice.org.uk/women-who-kill>

Експертний висновок, заснований на результаті порівняльних правових досліджень у підтримку пані Гульжан Пасанова (Фонд Клуні за справедливість (Amicus Brief in Support of Ms. Gulzhan Pasanova (the Clooney Foundation for Justice, Covington & Burling LLP, et al., 2020)

<https://cfj.org/wp-content/uploads/2020/05/CFJ-Amicus-Brief-in-Support-of-Pasanova-G.-12-May-2020-English.pdf>

Посібник EHRAC щодо ведення судових справ про насильство щодо жінок: домашнє і сексуальне насильство (2020р.)

<https://ehrac.org.uk/wp-content/uploads/2021/03/EHRAC-Guide-to-Litigating-Cases-of-Violence-Against-Women-ENG-1.pdf>

Посібник EHRAC із застосування Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок (Комітет CEDAW) та Спеціального доповідача з питань насильства щодо жінок (2018р.)

https://ehrac.org.uk/en_gb/resources/using-the-un-cedaw-committee-and-special-rapporteur-on-violence-against-women/

Посібник EHRAC із призначення експертних свідків (2020р.)

https://ehrac.org.uk/en_gb/resources/ehrac-guide-to-instructing-expert-witnesses/

«Є причина, з якої ми в біді»: домашнє насильство як рушійна сила жіночих правопорушень» (Prison Reform Trust, 2017р.)

https://www.advancecharity.org.uk/wp-content/uploads/2020/04/Domestic_abuse_report_final_lo.pdf

Посібник Управління ООН з наркотиків та злочинності з ефективного реагування прокуратури на насильство щодо жінок і дівчат (UNODC, 2014р.)

<https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/>

[Handbook on effective prosecution responses to violence against women and girls.pdf](#)

Посібник Управління ООН з наркотиків та злочинності з ефективного реагування поліції на насильство щодо жінок (UNODC, 2010р.)

[https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Handbook on Effective police responses to violence against women English.pdf](https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/Handbook_on_Effective_police_responses_to_violence_against_women_English.pdf)

Посібник Управління ООН з наркотиків та злочинності для судових органів щодо ефективних заходів кримінального правосуддя у відповідь на ґендерне насильство щодо жінок і дівчат (UNODC, 2019р.)

[https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/HB for the Judiciary on Effective Criminal Justice Women and Girls E ebook.pdf](https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/HB_for_the_Judiciary_on_Effective_Criminal_Justice_Women_and_Girls_E_ebook.pdf)

Навчальний посібник для суддів і прокурорів щодо забезпечення доступу жінок до правосуддя (2017р.). Див. також Додаток 3 до Посібника: Окремі джерела з питань ґендерної рівності та доступу жінок до правосуддя

<https://rm.coe.int/training-manual-women-access-to-justice/16808d78c5>

УВКПЛ - Розділ «Ґендерні стереотипи»

<https://www.ohchr.org/en/publications-and-resources>

Право жертв домашнього насильства на самооборону: стереотипи і забобони в рішеннях російських судів

https://ehrac.org.uk/en_gb/resources/the-right-of-victims-of-domestic-violence-to-self-defence-stereotypes-and-prejudices-in-the-decisions-of-russian-courts/

Як держава криміналізує жертв насильства щодо жінок і дівчат (готується до видання в 2022 році), Центр правосуддя для жінок (Centre for Women's Justice), Лондон

Визначні справи

1. Валері Бако - Франція (BBC, «Валері Бако: Свобода для французької жінки, яка зазнала насильства і вбила чоловіка (Valérie Bacot: Freedom for abused French woman who killed man)» (BBC, 25 червня 2021р.) < <https://www.bbc.com/news/world-europe-57609494> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.).

2. Саллі Челлен - Великобританія. Справи про вбивства знову відкрилися після апеляції Саллі Челлен (Justice for Women; Sally Challen' < <https://www.justiceforwomen.org.uk/sally-challen-appeal> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.).

3. Сестри Хачатурян (усе ще на розгляді) - Росія (Метью Лаксмур, «Як вбивство жорстокого батька його дочками розпалювало культурні війни в Росії» (Guardian, 10 березня 2020 р.) < <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/10/khachaturyan-sisters-killing-of-abusive-father-russia-trial-family-values> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.).

4. Барбара Шихан - США (Ден Білефскі, «Дружину, яка зробила 11 пострілів, виправдано у звинуваченні у вбивстві (Wife Who Fired 11 Shots Is Acquitted of Murder)» (The New York Times, 06 жовтня 2011 р.) < <https://www.nytimes.com/2011/10/07/nyregion/barbara-sheehan-who-killed-husband-is-found-not-guilty-of-murder.html> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021р.).

5. Для країн Північної і Південної Америки Комітет експертів Механізму подальших дій щодо Конвенції Белен-ду-Пара (Комітет експертів MESECVI), «Загальна Рекомендація № 1 Комітету експертів MESECVI» (2018р.) < <https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/MESECVI-CEVI-doc.249-EN.pdf> > дата перегляду на сайті 29 жовтня 2021 року.

6. По Австралії, Канаді, Англії та Уельсу, Новій Зеландії див. звіт «Як держава криміналізує жертв насильства щодо жінок і дівчат» (Центр правосуддя для жінок (Centre for Women's Justice), буде опублікований у січні 2022 року).

**EHRAC European Human Rights
Advocacy Centre**

**Європейський центр захисту прав людини
Мідлсекський університет
The Burroughs Hendon
NW4 4BT
Tel: +44 208 411 2826
www.ehrac.org.uk
ehrac@mdx.ac.uk**

EHRAC створено в рамках Мідлсекського університету. Університет є неоподаткованою благодійною організацією відповідно до Закону про благодійність 1960 року.